

Rights and Liberties in the Pricing Process of Public Services

Mohammadreza Vijeh¹, Parisa Shakouri^{2}*

1. Associate Professor, Department of Public Law and International Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: mrezavijeh@atu.ac.ir

2. PhD Student in Public Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: parisashakuri93@gmail.com

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.48300/jlr.2024.458978.2650

Received:

22 May 2024

Accepted:

3 August 2024

Published:

6 July 2025

ABSTRACT

Public services constitute a legal construct subject to divergent conceptualizations across jurisdictions. Fundamentally, all services bear a cost, including public services. This cost exists along a spectrum, with at one extreme the provision of public services free of charge as their "price," and at the other amounts determined either by market forces or governmental authority. Within this pricing process for public services, certain vested rights and liberties may become restricted or substantially impaired for particular constituencies once pricing is established. Consequently, the pricing of public services must adhere to established juridical parameters that safeguard citizens' rights and liberties. Implementing differential pricing does not inherently violate citizens' rights and liberties; rather, it may constitute a permissible differentiation. Such positive discrimination (or

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

distributive equity measures) in the pricing process can serve to advance the realization of fundamental rights. The pricing calculus implicates multiple rights dimensions: The legal framework governing public service pricing may affect the right to public services as both an individual and collective right, while simultaneously creating actionable legitimate expectations for citizens. Furthermore, the pricing of public services may potentially engage in justifiable limitations of certain rights categories for particular demographic cohorts.

Keywords: Public Services, Pricing, Citizenship Rights, Free Procurement, Positive Discrimination.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "Legal System of Pricing Public Services", Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Mohammadreza Vjeh: Conceptualization, Data Curation, Supervision.

Parisa Shakouri: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Vjeh, Mohammadreza & Parisa Shakouri. "Rights and Liberties in the Pricing Process of Public Services". *Journal of Legal Research*, 24, no. 62 (July 6, 2025), 175-214.

Extended Abstract

The fundamental legitimizing foundation of government lies in the provision of public services - a principle widely regarded as central to the doctrine of administrative law, though not without contention. Regardless of consensus, this normative basis offers a defensible ground for institutionalizing service delivery. Public services are juridical constructs, often interpreted expansively in legal and policy discourses. While such services are commonly perceived as “free,” all forms of service provision inherently involve cost, which may be borne by the state, the individual, or society at large. These costs exist on a spectrum - from fully subsidized, zero-cost services to pricing schemes governed by market forces or state regulation.

In the process of public service pricing, pre-existing rights and liberties are often implicated. Pricing structures can unintentionally - or systematically - limit access to vital services, thereby marginalizing vulnerable populations. Consequently, public service pricing must operate within a clearly defined legal and normative framework that upholds constitutional protections, especially rights to equality, health, and human dignity. Pricing mechanisms should not be viewed solely through a lens of economic efficiency; rather, they must account for their distributive impacts. Notably, differential pricing does not necessarily violate the principle of equality. On the contrary, equity-oriented or positive discrimination policies may serve as essential tools to advance substantive equality and access to core services.

The principle of equality is a foundational norm in public service pricing. Measures such as targeted subsidies, zero-cost provisions for disadvantaged groups, or tiered pricing based on need are considered legally permissible when they aim to equalize access across the socioeconomic spectrum. Examples include free medical services for low-income groups or public subsidies for essential goods and services. Such policies, while seemingly inconsistent with formal equality, satisfy the requirements of distributive justice embedded within broader constitutional orders.

Equally critical is the principle of continuity in public service delivery. Pricing strategies must not undermine the uninterrupted availability of essential services, especially in health, safety, or welfare sectors. Disruptive or unpredictable pricing mechanisms - whether instituted by public or private providers - may contravene this principle and thus require legal scrutiny. In this context, the right to life, health, and physical and psychological well-being emerge as directly implicated in pricing determinations. For instance, unjustified price inflation in essential medicines or healthcare services could effectively deny citizens access to life-sustaining treatments.

The COVID-19 pandemic offered a stark example. Limited vaccine

availability, distribution through opaque mechanisms, or prioritization based on arbitrary criteria - without transparent, equitable pricing or justification - resulted in diminished access and public health disparities. These scenarios highlight how pricing decisions can affect not only financial accessibility but also the constitutional rights of individuals.

Legal doctrines of legitimate expectation and vested rights further constrain pricing discretion. Repeated administrative conduct, regulatory commitments, or public representations regarding pricing may create enforceable expectations. Disregarding these can amount to administrative malpractice, giving rise to claims before judicial or quasi-judicial bodies. In the Iranian legal system, various constitutional articles - such as Articles 19, 20, 21, 22, 27, 29, 30, 31, 34, 40, and 44 - recognize citizen entitlements that intersect with public service pricing. These include rights to education, healthcare, housing, and social security.

Judicial and quasi-judicial oversight in Iran is entrusted to institutions like the Court of Administrative Justice, which addresses claims against public entities, and the Competition Council, which reviews anti-competitive pricing practices. Together, they form a regulatory infrastructure that seeks to ensure that public service pricing aligns with legal norms and public interests.

Finally, public service pricing is neither a simple economic calculation nor a politically neutral process. It entails a complex balancing of efficiency, equity, and rights protection. Inconsistencies among pricing authorities, overlapping regulatory mandates, and the absence of rights-sensitive pricing frameworks may erode public trust and legal coherence. Thus, whether the state intervenes directly in price-setting or regulates from a distance, any effective pricing regime must prioritize the protection of citizen rights and welfare.

حقوق و آزادی‌ها در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی

محمد رضا ویژه^۱، پریسا شکوری^{۲*}

۱. دانشیار، گروه حقوق عمومی و حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
mrezavijeh@atu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
parisashakuri93@gmail.com: نویسنده مسئول*

چکیده:

خدمات عمومی از جمله مفاهیمی است که در نظام‌های حقوقی به انحاء متعددی تعریف، توسعه و تحلیل شده است. آنچه مبرهن است هر خدمتی بهایی دارد ولو خدمات از نوع عمومی. این بها در سر دو طیف قرار دارد، یک طیف رایگان بودن خدمت عمومی به‌عنوان بهای آن و سر دیگر آن مبلغ تعیینی توسط بازار یا دولت است. در این فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی حق‌ها و آزادی‌هایی از پیش وجود دارند که هر یک از آنها می‌توانند پس از تعیین قیمت، دسترسی عده‌ای را محدود یا به‌صورت دائمی از بین ببرند. با این وصف لازم است قیمت‌گذاری خدمات عمومی دارای سازگار و نظم حقوقی مشخصی باشد که حق‌ها و آزادی‌های شهروندان را نادیده نگیرد. با تعیین قیمت به‌صورت نابرابر حق و آزادی‌های شهروندان نقض نخواهد شد، بلکه گامی مثبت می‌تواند باشد. این تبعیض مثبت در فرایند قیمت‌گذاری می‌تواند در راستای تضمین و حمایت مؤثر از حق‌ها اعمال گردد. کدام حق‌ها و آزادی‌های شهروندان در بحث قیمت‌گذاری ارائه

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌های حقوقی

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2024.458978.2650

تاریخ دریافت:
۲ خرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:
۱۳ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:
۱۵ تیر ۱۴۰۴

خدمات عمومی مطرح است؟ نظم حقوقی حاکم بر قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌تواند حق بر خدمات عمومی را به‌عنوان حقی فردی و جمعی تحت تأثیر قرار دهد. همچنین انتظارات مشروع و در نتیجه حقوقی را برای شهروندان به دنبال خواهد داشت. همچنین قیمت‌گذاری خدمات عمومی حق برخورداری از دسته‌ای از حقوق را برای طبقه یا گروهی ممکن است مسدود یا محدود نماید.

کلیدواژه‌ها:

خدمات عمومی، قیمت‌گذاری، حقوق شهروندی، رایگان بودن، تبعیض مثبت.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «نظم حقوقی حاکم بر قیمت‌گذاری خدمات عمومی»، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

محمدرضا ویژه: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، نظارت.
پریسا شکوری: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

ویژه، محمدرضا و پریسا شکوری. «حقوق و آزادی‌ها در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۲ (۱۵ تیر ۱۴۰۴)، ۱۷۵-۲۱۴.

مقدمه

امروزه حقوق بشر مرز جغرافیایی کشورها را درنور دیده و در قوانین و مقررات آنها نیز رخنه کرده است. جهان‌شمولی حقوق بشر می‌تواند مرزهای جغرافیایی را از بین ببرد تا بشر به‌واسطه کرامت ذاتی خود از حق‌ها و آزادی‌ها برخوردار باشد. در میان این تغییرات دولت‌ها نیز به‌واسطه طرح مباحث حقوق بشری، حقوق و تکالیفشان متفاوت از دولت‌های گذشته شده و سعی بر آن داشتند با نظر به حقوق بشر ایفای نقش نمایند؛ بنابراین از دولت‌های پلیسی که وظایفشان در حیطه نظم و امنیت بود، ارتقا پیدا کرده و در سایر امور همچون اقتصادی مداخله نمودند. خدمات عمومی نیز یکی از حوزه‌هایی است که دولت‌ها در گذر زمان به آن وارد شده و جهت این مداخله سازکاری تعبیه گردید.

فلسفه وجودی دولت، ارائه خدمات عمومی است که این نظریه مهم‌ترین مبنای حقوق اداری محسوب می‌شود، هرچند به این موضوع همگان باور ندارند؛ اما این مبنا می‌تواند محل دفاع و شالوده‌ای باشد تا از دل آن خدمات زاده شوند. در این چهارچوب، خدماتی چون آموزش و پرورش و تربیت‌بدنی رایگان، تأمین اجتماعی، خدمات بهداشتی، درمانی و بیمه، تأمین نیازهای اساسی از قبیل مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت و... بیان شده‌اند. خدمات عمومی از موضوعاتی است که از آن تعاریف متعددی شده اما به تعبیری ویژگی مشترک همه این تعاریف تأمین نیازهای عمومی است.^۱

هر خدمت یا کالایی که توسط دولت یا سایر نهادها و اشخاص ارائه می‌گردد، قیمتی دارد و این قیمت نیازمند فرایندی مبتنی بر نظم حقوقی است؛ اما مسئله قیمت‌گذاری با ابعاد حقوقی و اقتصادی (در این پژوهش ابعاد حقوقی آن مدنظر است) با حقوق شهروندان سروکار خواهد داشت، از این رو مسئله اهمیت دوچندان داشته تا بررسی نماییم کدام حق‌ها و آزادی‌های شهروندان در بحث قیمت‌گذاری خدمات عمومی مطرح است. نظم حقوقی حاکم بر قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌تواند حق بر خدمات عمومی را به‌عنوان حقی فردی و جمعی تحت تأثیر قرار دهد. همچنین انتظارات مشروع و در نتیجه حقوقی را برای شهروندان به دنبال خواهد داشت. همچنین قیمت‌گذاری خدمات عمومی، حق برخورداری از دسته‌ای از حقوق را برای طبقه یا گروهی ممکن است مسدود یا محدود نماید. با روش کتابخانه‌ای سعی داریم تا حقوق شهروندان در قیمت‌گذاری خدمات عمومی، حقوق و تعهدات دولت و نهادهای خصوصی را در فرایند قیمت‌گذاری و در نهایت نگرش حقوقی - اقتصادی جمهوری اسلامی ایران به بحث حقوق و آزادی‌ها در قیمت‌گذاری خدمات عمومی را مورد بررسی قرار دهیم.

۱. لئون دوگی، دروس حقوق عمومی، ترجمه و توضیح محمدرضا ویژه (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸)، ۲۲.

۱- قیمت‌گذاری خدمات عمومی؛ حق‌ها و آزادی‌ها

خدمات عمومی در زمره حق‌های رفاهی قرار دارند که مجموعه‌ای از تضمینات، امتیازات و حمایت‌های معیشتی، بهداشتی و آموزشی است تا شهروندان در پرتو مداخله حمایتی دولت‌ها از آن بهره‌مند شوند. حق‌های رفاهی گاه با مداخله و یا عدم مداخله دولت تضمین می‌گردند. تحلیل سه‌وجهی حق‌ها شامل احترام، حمایت و ایفا^۲ در برابر شهروندان برای دولت شناخته شده است. در تعهد احترام، دولت موظف به عدم مداخله و در تعهد به حمایت مکلف به بازداشتن دیگران از مداخله در آزادی شهروندان است. تعهد به ایفا، دولت را ملزم به انجام اقدامات ضروری در تأمین محتوای حق می‌نماید. در ادامه به ماهیت حق‌های موجود در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی همراه با آزادی‌های شهروندان و قیمت‌گذاران می‌پردازیم.

۱-۱- اصول حقوقی و حق‌های شهروندان در قیمت‌گذاری خدمات عمومی

هنگامی که از حق سخن می‌گوییم منظور همان حق‌های در سطح بین‌المللی است که در قوانین اساسی تضمین شده‌اند. حق‌ها در حقوق عمومی از اشخاص و دولت (به‌عنوان تضمین‌کننده این حق‌ها) قابل مطالبه هستند، در حالی که در امتیازهای خصوصی از اشخاص و دولت به‌عنوان شخص حقوقی قابل مطالبه هستند.^۳ پیش از آنکه به حق‌های شهروندی بپردازیم، اندکی مختصر در خصوص حق سخن بگوییم تا تفاوت حق از امتیاز و رابطه میان حق و تکلیف مشخص گردد.^۴ امتیاز موقعیت حقوقی ایجاد می‌کند که می‌تواند منجر به امتیاز باشد یا تکلیف. در حق همیشه این قانون نیست که آن را ایجاد می‌کند و از این رو نتیجه حق بر خلاف امتیاز، سلطه نیست بلکه توانایی است.^۵ اگر بخواهیم حق را در نمود عملی و بیرونی توصیف کنیم باید به سراغ آن برویم که به تعبیر هارت حق متعلق آن هرچه باشد خبر از سه چیز می‌دهد: وجود یک نظام حقوقی، ضمانت اجرا و وجود اختیار برای صاحب حق اگر بخواهد از آن ضمانت اجرا استفاده و در مقام اجبار طرف به انجام تعهد برآید.^۶

۲. سیدمحمدقاری سیدفاطمی، جستارهایی تحلیلی در حقوق و آزادی‌ها، چاپ پنجم (تهران: انتشارات نگاه معاصر، ۱۳۹۶)، ۲۰۱-۱۹۹.

۳. محمدرضا ویژه، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی، چاپ اول (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۰)، ۳۷۷.

۴. همان، ۳۸۲.

۵. همان، ۳۸۶.

۶. محمدعلی موحد، در هوای حق و عدالت از حقوق طبیعی تا حقوق بشر، چاپ چهارم (تهران: انتشارات کارگاه نشر کارنامه، ۱۳۹۶)، ۵۱.

حال به بررسی مفهوم شهروندی به صورت مختصر می‌پردازیم. در واقع شهروندی موقعیتی است شامل مجموعه‌ای از حقوق و تعهدات و بر برابری، عدالت و استقلال دلالت دارد. مفهوم شهروندی به‌مثابه منزلت اجتماعی، در تعهد به جامعه مدنی مدنظر قرار می‌گیرد و به‌موجب آن، شرایط برخورداری فرد از حقوق و قدرت فراهم می‌گردد؛^۷ بنابراین شهروندی علاوه بر حق‌ها، تکالیفی را در پی دارد و لو آنکه حق‌ها غالب بر میزان تکالیف باشند اما وجود آنها غیرقابل انکار است. پس شهروندان از حقوقی برخوردارند. این حق‌ها نسبت به اشخاصی که آنها را رعایت ننموده و نقض نمایند، خواه دولت یا اشخاص حقوقی خصوصی، در دل خود مطالبه‌گری و در نتیجه آن تضامینی را به دنبال خواهند داشت.

بشر امروزی با انسان‌های نخستین متفاوت است؛ نیازهای متعددی را تجربه می‌نماید که هر یک در شرایط کنونی جهانی نیازمند پرداخت‌هایی است و این پرداخت‌ها با موضوع ارزش یا قیمت مطرح می‌گردد. اینکه ارزش یا به عبارت دقیق‌تر قیمت یک کالا یا خدمت چگونه تعیین می‌شود، به آن قیمت‌گذاری می‌گویند که ابعاد متنوعی را در برمی‌گیرد. قیمت‌گذاری خدمات عمومی را می‌توان در سه سطح مورد بررسی قرار داد و آن سه سطح عبارت‌اند از الزامات بازار، راهبردهای به کار گرفته‌شده در بازاریابی و مبادلاتی که در بازار رقم می‌خورد. ممکن است بازار قیمتی را عرضه نماید ولیکن این به معنای قیمت‌گذاری نهایی آن کالا یا خدمت نیست.^۸

بنابراین قیمتی که بازار بر مبنای سوداگری پیشنهاد می‌نماید ممکن است از نظم حقوقی پیروی ننموده یا آنکه نظم موجود حاکم بر آن در راستای حق‌ها و آزادی‌ها نباشد؛ بنابراین زمانی که در برابر یک حق، تکلیف وجود دارد، دیگر بر آن حق نمی‌توان آزادی نام نهاد؛ پس قیمت‌گذاری خدمات عمومی حقی است که در دل خود تکالیفی را به دنبال دارد، از این رو آزادی را اعم از حق می‌دانند.^۹

فرایند تعیین قیمت در زمره موضوعاتی است که حق‌هایی را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد و این امر را به مفاهیم حقوق بشر رهنمون می‌سازد. در فرایند قیمت‌گذاری بشر به کالاها و خدمات عمومی متعددی دسترسی پیدا می‌کند و یا ممکن است این دسترسی قطع یا محدود گردد.

همه صاحبان حق، شایستگی و لیاقت داشتن متعلق حق را دارند. همان‌گونه که موجود کامل مختار صاحب حق است، موجوداتی بی‌اختیار را می‌توان صاحب حق تلقی کرد. پس لازمه لیاقت داشتن صاحب

۷. آراین قلی‌پور، حوریه باغستانی برزکی و علی اصغر پورعزت، «رابطه آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی با پاسخگویی و شفافیت سازمان‌ها»، *رفاه اجتماعی*، ۱۰، ۳۸ (۱۳۸۹)، ۱۰-۱۱.

8. Chiranjeev Kohli & Rajneesh Suri, "The price is right? Guidelines for pricing to enhance profitability", *Business Horizons*, 54, 6(2011), 571.

۹. موحد، پیشین، ۶۵.

حق، مختار بودن وی نیست. از این رو افزون بر کودکان و حیوانات، گیاهان و جمادات نیز می‌توانند دارای حق باشند.^{۱۰} البته که حق هر یک متفاوت از دیگری است اما صاحب حق بودن وصف مشترک آنهاست.

حق‌ها را از جهات گوناگون تقسیم‌بندی نموده‌اند که یکی از اصلی‌ترین تقسیم‌بندی‌ها به صورت کلی حق‌ها را به پنج دسته تقسیم نموده است: حق‌های مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. به حق‌های مدنی و سیاسی، حق‌های نسل اول^{۱۱} و به حق‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نسل دوم^{۱۲} می‌گویند. اواخر دهه ۶۰ میلادی نسل سوم از حقوق بشر شناسایی شد که از آن به حقوق همبستگی^{۱۳} یاد می‌کنند^{۱۴} و به‌عنوان یک اقدام انقلابی یاد می‌شود. نسل سوم درصدد است تا نسل‌های اول و دوم را تقویت و تکمیل کند نه اینکه جایگزین آنها گردد. لازم به ذکر است در نظام سنتی حقوق بشر، فقط فرد در معرض تضییع حق‌های بشری قرار می‌گیرد و تنها انسان، واجد حق است^{۱۵} که با طرح نسل‌های حقوق بشری دیگر تنها فرد موضوع حقوق بشر نیست. تقسیم‌بندی دوگانه (فردی - گروهی) و تقسیم‌بندی سه‌گانه (فیزیکی - روانی - اقتصادی و اجتماعی)^{۱۶} نیز یکی از انواع تقسیم‌بندی‌ها با توجه به همان تقسیم‌بندی کلاسیک فوق است.

حقیقه‌ای که در قیمت‌گذاری خدمات عمومی برای شهروندان وجود دارد، برخی از آنها در دسته نسل اول، برخی نسل دوم و برخی در نسل سوم از حق‌های بشری قرار دارند؛ بنابراین در ابتدا مقدمه مختصر در خصوص حق‌ها شرح دادیم تا بتوانیم به حقیقه‌ای که در قیمت‌گذاری خدمات عمومی وجود دارد، بپردازیم.

در این قسمت با سه عنوان مجزا به حق‌ها و تکالیف بهره‌برداران یا همان استفاده‌کنندگان خدمات عمومی و قیمت‌گذاران خدمات عمومی اعم از نهادهای دولتی و خصوصی می‌پردازیم.

۱-۱-۱- اصل برابری در قیمت‌گذاری خدمات عمومی

۱۰. عبدالله بهارلویی، «حق عمومی حیات در اسلام و اعلامیه‌های حقوق بشر»، اندیشه‌های حقوق عمومی، ۶، ۱۰ (۱۳۹۵)، ۱۵.

11. First Generation

12. Second Generation or Equality Rights

13. Solidarity Rights or Third Generation

14. A. Reis Monteiro, *Ethics of Human Rights* (Switzerland: Springer, 2014), 112.

۱۵. باقر انصاری، «مبانی حقوق همبستگی»، مطالعات حقوق خصوصی، ۴۱، ۴ (۱۳۹۰)، ۲۶.

۱۶. ویژه، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی، پیشین، ۳۸۹.

اصل مساوات همه انسان‌ها با یکدیگر از بنیادی‌ترین اصول در نظام حقوق بشر معاصر است. این اصل در معاهدات بین‌المللی مهمی همچون اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین، اعلامیه اسلامی ۱۹۹۰ و کنوانسیون اروپایی حقوق بشر تصریح شده که افزون بر جنبه معاهده‌ای دارای جنبه‌های فلسفی و نظری درخور تأملی است. کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی نیز دولت‌های عضو را متعهد می‌کند برخورداری از حقوق و آزادی‌های شناخته‌شده در این کنوانسیون باید بدون هیچ‌گونه تبعیضی تضمین شود.^{۱۷} در خصوص اینکه برابری یک حق است یا یک اصل، اختلاف نظر وجود دارد. به نظر می‌رسد اصل برابری به‌عنوان یک قاعده حقوقی بر حقوق بشر سایه افکنده است و این برابری ناشی از ریشه برابری در آفرینش انسان و دمیده شدن یکسان روح در یکایک افراد بشر است. البته این نظر مخالفانی نیز دارد که بر این باورند اراده سیاسی برابری را رقم می‌زند.^{۱۸} از این رو این عده معتقدند که یک حق محسوب می‌گردد. برخی از حقوق دانان اصل برابری را این‌طور تعریف نموده‌اند که اشخاص دارای حقوق و تکالیف یکسان باشند.^{۱۹} این توصیف چندان به اصل برابری ما را رهنمون نمی‌سازد، زیرا به برابری حقوقی اشاره دارد در حالی که ما انواعی از برابری همچون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... را نیز شاهد هستیم. همچنین اینکه برای همگان از منظر حقوقی حق و تکلیف برابر در نظر گیریم در عمل امکان‌پذیر نیست؛ لازم به ذکر است تعیین قیمت برابر برای همگان نمی‌تواند منجر به برابری شده و همچنین این به سود شهروندان و دولت نخواهد بود.^{۲۰} این برابری قیمت برای کلیه شهروندان منجر به آن نخواهد شد که برابری محقق گردد. برخی همچون ارسطو، مفاهیم برابری و عدالت را جدا از یکدیگر دانسته‌اند، در مقایسه این دو مفهوم، اصل را بر عدالت قرار داده‌اند و از برابری در صورت منطبق بودن با عدالت حمایت کرده‌اند.^{۲۱}

شهروندی متغیری وابسته به دولت است، دولت دارای حق حاکمیت بر شهروندان است و شهروندان افرادی هستند که در برابر دولت از حق‌های اساسی بهره‌مند هستند.^{۲۲} اصول حقوقی از پیش میان

۱۷. سید محمد هاشمی، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، چاپ سوم (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۳)، ۲۲۱.

۱۸. ویژه، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی، پیشین، ۳۵۰.

۱۹. همانجا

20. Jennifer Bean and Lascelles Hussey, *Costing and Pricing public services* (Mobile, Ala: Hb Publications, 2011), 21.

۲۱. بهجت‌السادات شهرتاش، محمود حکمت‌نیا و جواد حبیبی تبار، «تحلیل ساختاری نظری اصل برابری در اندیشه حقوق بشر و نقد مبانی استدلالی آن»، مطالعات فقهی حقوقی زن و خانواده، ۳، ۶ (۱۳۹۹)، ۱۳-۱۵.

۲۲. ارژنگ منصوری جوزانی، سید ناصرالدین بدیسار و داریوش بابایی، «جایگاه تکالیف در گذار از حقوق بشر به حقوق

این روابط حاکم بر شهروندان و دولت نیز وجود دارد. اصل برابری یکی از این اصول است که دولت در مقام شناسایی این اصل نمی‌باشد، بلکه مکلف به احترام و تضمین اصولی همچون برابری است. حق شهروندان در برخورداری از خدمات عمومی یکی از اصولی است که به صورت برابر برای همگان در نظر گرفته می‌شود. قیمت‌گذاری خدمات عمومی نیز باید به گونه‌ای باشد که خدشه‌ای به این امر وارد ننماید و ناقض حق شهروندان در برخورداری از خدمات عمومی به جهت قیمت‌ها نگردد. به عبارت دیگر زمانی که دولت، نهادهای خصوصی مجاز از سوی دولت و یا بازار اقدام به قیمت‌گذاری کالاها و خدمات عمومی می‌نمایند، لازم است اصل بهره‌مندی برابر کلیه شهروندان از خدمات عمومی را لحاظ نمایند. لازم به ذکر است در جوامع متعددی شاهد وجود تبعیضی هستیم که در قیمت‌گذاری خدمات عمومی به چشم می‌خورد. این تبعیض می‌تواند بالقوه هم منفی و هم مثبت باشد. در صورتی که امتیازاتی در قیمت‌گذاری به نفع عده‌ای از شهروندان صورت گیرد که از پشتوانه قانونی (ماهوی و شکلی) برخوردار باشند، این تبعیض می‌تواند مثبت باشد و در نهایت منجر به برقراری برابری ماهوی گردد.

عده‌ای از شهروندان با اعمال سیاست‌های مبتنی بر تبعیض مثبت از سوی دولت که شاید در ظاهر بر خلاف اصل برابری باشد، به جهت قیمت‌گذاری در برخورداری از خدمات عمومی محروم نشده، بلکه در شرایط برابر با سایر شهروندان جهت استفاده از خدمات عمومی قرار می‌گیرند. برای نمونه خدمات پزشکی که به صورت رایگان در اختیار اقشار محروم به عنوان یک خدمت عمومی ارائه می‌گردد یا یارانه‌هایی که به شهروندان بابت تأمین نیازها و خدمات اولیه به صورت مستقیم یا به طرق غیرمستقیم یا حتی رایگان ارائه می‌گردد، از این نوع تبعیض‌های مثبت هستند.

حاکمیت اصل برابری به معنای آن نیست که همگان از منابع و فرصت‌ها به صورت یکسان بهره‌مند گردند.^{۳۳} با استفاده از قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌توان با تعبیه فرصت‌های نابرابر به اصل برابری نیز دست یافت، از این رو به آن هنر قیمت‌گذاری گفته‌اند.^{۳۴} زمانی که در ارائه خدمات عمومی وارد بحث قیمت‌گذاری می‌شویم در حقیقت با حقوق شهروندان یک جامعه نیز درگیر شده‌ایم. این تلاقی و توجه زمانی اهمیت آن دوچندان خواهد شد که در تعارض با حقوق شهروندان یک جامعه قرار گیرد؛ بنابراین حق برخورداری از خدمات عمومی از سویی در حال گسترش می‌باشد که ناشی از تغییرات نوع زندگی بشر

شهروندی»، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۵، ۴ (۱۳۹۸)، ۳۸-۴۱.

۳۳. معین صباحی گراغانی، ابوالفضل رنجبری و غلامحسین مسعود، «تأملی بر مفهوم برابری در نظام حقوقی ایران با رویکردی به اسناد فراملی»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۲۲، ۵۳ (۱۴۰۰)، ۲۷۶.

24. Kohli & Suri, Op. Cit. 565.

نسبت به گذشته باشد، ارائه این نوع از خدمات با جنس عمومی لازمه بقای بشر نیز است و با نیازهای اولیه او درهم آمیخته باشد.

بنابراین قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌تواند عده‌ای از شهروندان یک جامعه را برخوردار نموده و یا محروم از خدمات عمومی نماید. به عبارت دیگر زمانی که در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی بهای خدماتی عمومی کاهش یابد، بی‌شک اشخاص بیشتری می‌توانند از آن خدمات عمومی بهره‌مند گردند. بالعکس زمانی که در فرایند قیمت‌گذاری بهای خدمات عمومی افزایش یابد، عده‌ای از شهروندان در خرید و یا برخورداری از آن خدمات عمومی دچار مشکل شده و در نهایت منجر به محرومیت و یا محدودیت در برخورداری از آن خدمات عمومی خواهد شد که در تعارض با برابری به‌عنوان یک حق در برخورداری از خدمات عمومی است که قیمت‌گذاری علت اصلی آن می‌باشد. این امر دولت‌ها را به سمت تخصیص یارانه در برخی از کالاها و خدمات عمومی سوق داد. با تخصیص یارانه‌ها توسط دولت از طریق قوانین و مقررات به‌گونه‌ای قیمت‌گذاری فرایند آن محقق می‌گردد که با محاسبات اعلامی در تخصیص یارانه بر روی کالاها و خدمات، شاهد قیمت‌گذاری جدید و متفاوتی هستیم که در شرایط غیر تخصیص یارانه قیمت‌ها بدین‌گونه نخواهد بود. به عبارت دیگر یکی از عواملی که در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی مورد استفاده قرار می‌گیرد، تخصیص یارانه‌ها است. دولت با قیمت‌گذاری از طریق یارانه‌ها در این فرایند ایفای نقش می‌کند که البته این امر مستلزم مداخله مستقیم دولت در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی است؛ بنابراین اصل برابری در قیمت‌گذاری خدمات عمومی به مفهوم آن نیست که با تعیین قیمت به‌صورت واحد برای همگان، تبعیض را از میان برنداشته و به برابری دست یابیم، بلکه سیاست‌های تبعیضی در قیمت‌گذاری ما را به این امر رهنمون می‌سازد. در حقیقت هدف اصلی ورود دولت در قیمت‌گذاری‌ها اعم از خدمات عمومی دستیابی به‌نوعی از کارآمدی و ثبات قیمت‌ها است.

۱-۱-۲- اصل برخورداری مستمر از خدمات عمومی

همان‌طور که می‌دانیم خدمات عمومی شامل سرویس‌هایی همچون خدمات بهداشتی، خدمات آموزشی، خدمات حمل‌ونقل، خدمات مالی و اقتصادی و خدمات اجتماعی است.^{۲۵} در این اصل سه حق کلی نهفته است: حق بر استمرار، حق بهره‌مندی به‌موقع و حق تسریع خدمات عمومی. خدمات عمومی باید دارای ویژگی ثبات باشد؛ از آنجا که خدمات عمومی مربوط به عموم جامعه

25. Syafrida Syafrida & M.T Marbun, "Public Services based on Human Rights", *Jurnal Hukum Replik*, 8, 1(2020), 62.

است، نباید دچار وقفه شوند. شهروندان حق دارند که از خدمات عمومی ارائه‌شده بهره‌برده و چنانچه در موارد استثنا، تسریع در ارائه خدمات به آنان لازم آید، اقدامات مقتضی انجام شود. هرگونه اهمال کاری، تعویق و اطاله به معنای تضییع این حق وی و موجب ورود خسارت به امور معیشتی و اجتماعی شهروندان خواهد شد.^{۲۶}

زمانی که از برخورداری سخن می‌گوییم یعنی استفاده از خدمات عمومی برای شهروندان مفروض گرفته شده است. خدمات عمومی توسط دولت یا بخش خصوصی در چهارچوب کالاها و خدمات در جهت رفع نیاز افراد جامعه ارائه می‌گردد. صرف ارائه خدمات عمومی می‌تواند بالقوه منجر به نقض حقوق شهروندان گردد. همچنین لازم به ذکر است که ارائه‌کنندگان خدمات عمومی^{۲۷} خواه دولت یا بخش خصوصی مکلف به رعایت حقوق شهروندان هستند.^{۲۸} ارائه خدمات عمومی به شهروندان منجر به ایجاد حقوق مکتسبه‌ای می‌گردد که قطع این استمرار با رعایت حقوق شهروندان به موجب قانون امکان‌پذیر است. در ادامه بیشتر به این امر می‌پردازیم.

حق در یک جلوه آن به معنای آزادی^{۲۹} است.^{۳۰} مفهوم خدمات عمومی در اواخر قرن نوزدهم در حقوق اداری فرانسه مطرح شد و این دورانی بود که اندیشه‌های اقتصادی مدافع بازار آزاد که دولت را از مداخله در امور اقتصادی و اجتماعی نهی می‌کرد و معتقد بود امور اقتصادی و اجتماعی باید یکسره تابع روابط آزاد و قواعد بازار قرار گیرد، با بحران مواجه شده و به خاطر آنچه پدیده شکست بازار می‌نامند، زیر موج انتقادات قرار گرفته بود. در حقیقت لیبرال‌های کلاسیک قائل به فسادپذیری دولت و خدمات دولتی بودند و به همین دلیل دولتی کوچک با وظایف حداقلی را مطرح می‌کردند به نحوی که حفظ نظم عمومی، دفاع ملی و عدالت قضایی در زمره وظایف اصلی آن شمرده می‌شد؛ لکن به دلیل بحران‌های اقتصادی و اجتماعی ایجادشده در اواخر قرن نوزدهم، این اندیشه به چالش کشیده شد و بسیاری از اندیشمندان درباره نقش دولت و تکالیف آن در حقوق اقتصادی و اجتماعی شهروندان تجدیدنظر کردند. به این ترتیب اندیشه دولت رفاه یا دولت خدمتگزار که مسئول تأمین نیازمندی‌های شهروندان

۲۶. علی‌رضا جمشیدی و آرین پتفت، «حقوق شهروندی در پرتو آیین‌های نوین اداری»، فصلنامه اخلاق زیستی، ۶، ۲۱(۱۳۹۵)، ۴۰-۴۱.

27. Public servants

28. Syafrida & Marbun, Op. Cit. 58.

29. Liberty

۳۰. سید محمد قاری سیدفاطمی، حقوق بشر در جهان معاصر، چاپ چهارم (تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳)، ۶۹.

است، متولد شد. با استقرار دولت‌های رفاه، شهروندان بیش‌ازپیش برآورده‌سازی نیازهای عمومی خود را وظیفه دولت تلقی کرده و نظام اداری دولت‌ها نیز به ارائه خدمات عمومی نظیر بهداشت و درمان، آموزش، تأمین انرژی و مانند آنها اشتغال یافت. در این مقطع زمانی، حق مطالبه از دولت‌ها یعنی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای شهروندان به رسمیت شناخته شد و بسیاری از دولت‌ها در قانون اساسی و سایر قوانین و مقررات خود، آنها را ذکر کردند. به این ترتیب مؤلفه‌های اصلی تشکیل‌دهنده این رویکرد یعنی مقررات‌زدایی، آزادسازی اقتصاد و کوچک‌سازی دولت طی دهه نود میلادی مورد پذیرش گسترده کشورها قرار گرفت.^{۳۱} اصل دخالت دولت و لزوم تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری آن در عرصه اقتصاد امری بدیهی به نظر می‌رسد، اما چنانچه این مداخلات با رعایت موازین و قواعد حقوقی و اقتصادی صورت نپذیرد، آثار منفی جبران‌ناپذیری خواهد داشت.^{۳۲} این مداخله دولت به‌واسطه اختیارات منجر به این انتظار می‌گردد تا خدمات عمومی مستمر ارائه شده و متوقف نگردد.

در نظام‌های حقوقی، قوانین و مقررات متعددی به بحث تعلق خدمات عمومی به شهروندان پرداخته‌اند. وجود حق‌ها در قوانین و مقررات منجر به ثبات و اطمینان خاطر می‌گردد تا شهروندان رضایت داشته باشند. اگر قوانین و مقررات جدید بتواند نظم موجود در روابط اقتصادی و اجتماعی افراد را به هم بریزد، جامعه دچار هرج‌ومرج خواهد شد.^{۳۳} زمانی که استفاده از یک خدمت عمومی برای کلیه شهروندان رایگان است و این امر با وضع مقرره‌ای از بین می‌رود، رضایت عموم نابود و مفقود می‌گردد. قوانین داخلی و بین‌المللی، عرف و نظریه‌های حقوقی هر یک می‌توانند منشأ وجود حق برخورداری از یک خدمت عمومی باشند. ممکن است به دلایل متعددی و پیشامد حوادثی رویکرد نظام حقوقی و اقتصادی یک دولت در خصوص سیاست‌های ارائه خدمات عمومی تغییر یافته و از نهادهای خصوصی کمک گرفته یا حضور آنها در عرصه ارائه خدمات عمومی را منع کند. در رویکردی که دولت به مساعدت و حضور بخش خصوصی در ارائه خدمات عمومی احتیاج دارد، خدمات عمومی تنها توسط نهادهای دولتی ارائه نمی‌گردد، بلکه به‌وسیله اشخاص خصوصی نیز شکل می‌گیرد. این امر یا تغییر مواضع در سیاست‌های کلی یک دولت ممکن است ناشی از شرایط خاص و جهت جلوگیری از ایجاد مانع بر سر راه اصل استمرار ارائه خدمات عمومی بوده تا متوقف نگردد یا شهروندان نیز در این مسیر به دولت کمک

۳۱. علی طاهری و ابراهیم موسی‌زاده، «بررسی اثر حکمرانی بازارگرایانه بر همگانی بودن خدمات عمومی»، حقوق اداری، ۹، ۲۸ (۱۴۰۰)، ۱۱۶.

۳۲. فرامرز عطریان، «اصل امنیت حقوقی و مداخله دولت در عرصه اقتصاد»، مطالعات حقوق عمومی، ۴۷، ۲ (۱۳۹۶)، ۲۸۱.

۳۳. سارا ساسانی‌نژاد، «بررسی مبانی و آثار حقوق مکتسبه در حقوق ایران»، پژوهش در فقه و حقوق، ۱، ۲ (۱۳۹۵)، ۱۱۲.

و مشارکت نمایند و این حوزه سودآوری نیز برای ارائه‌کننده و استفاده‌کننده از خدمت عمومی را در پی داشته باشد.^{۳۴}

قیمت‌گذاری خدمات عمومی حق‌هایی را در دل خود جای داده است که احتیاج به مراقبت دارد. بدین معنا که نهادهای قیمت‌گذار خواه خصوصی یا دولتی نمی‌توانند با قیمت‌گذاری بر خدمات عمومی سازکاری را بنا گذارند که این استمرار در ارائه خدمت به جهت نوسان قیمت‌ها از بین برود. به عبارت دیگر دولت‌ها یا نهادهای خصوصی نمی‌توانند با استفاده از ابزار قیمت‌گذاری خدمات عمومی استمرار این خدمات را از بین ببرند، از این جهت که بهای خدمات را تعیین می‌نمایند یا به جهت قیمت‌گذاری افزایشی یا جلوگیری از افزایش بهای خدمات عمومی استمرار آن را دچار چالش و در نهایت نقض حق کنند.

۱-۱-۳- حق حیات، سلامت و امنیت ادامه زندگی سالم جسمی و روانی

همه انسان‌ها در بهره‌مندی از حق حیات (به دور از هرگونه تعدی و اخلال بر بقای طبیعی آنکه حقی الهی دانسته شده) برابرند و دولت‌ها و شهروندان در مقابل دفاع از آن مکلف هستند.^{۳۵} حق حیات در زمره حق‌هایی است که در اعلامیه جهانی حقوق بشر از آن به‌عنوان حق صرف نام برده‌اند. هرکسی حق دارد آن را از خود سلب کند پس حدود این حق برای تنها خود شخص حدودمرزی ندارد.^{۳۶} اما دولت‌ها حق ندارند شهروندان را از این حق محروم نمایند. حق حیات به‌عنوان موهبتی الهی و ارزشمند بوده و به‌عنوان مهم‌ترین حق شهروندان شناخته شده است.^{۳۷} در شرایط خاص مانند شیوع بیماری‌ها، جنگ و... ارائه خدمات عمومی تغییراتی می‌یابد که این تغییرات در ارائه خدمات عمومی نمی‌تواند وقفه ایجاد نماید. یکی از این موارد می‌تواند شامل ارائه خدمات عمومی به‌صورت خاص فارغ از هرگونه مستثنا باشد.^{۳۸} حق برخورداری از خدمات عمومی در حوزه بهداشت و ارائه خدمات بهداشتی به شهروندان به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با حق حیات شهروندان مرتبط است. این حق یکی از مفاهیم بنیادین و نسل دوم حقوق بشری است که در کنار سایر مفاهیم حقوق بشری که از زیربناهای توسعه و پیشرفت هستند، مطرح می‌شود. این حق برای احاد افراد بشر حقوق فراگیر و جهان‌شمول است. در اسناد متعدد حقوق بشری به آن پرداخته شده و آن را موضوعی جهانی و تفکیک‌ناپذیر می‌دانند. حق بر سلامتی فراتر از صرف

34. Syafrida & Marbun, Op. Cit. 62.

۳۵. شهرتاش، حکمت‌نیا و حبیبی‌تبار، پیشین، ۹.

۳۶. بهارلویی، پیشین، ۱۵.

37. Ibid. 62.

38. Ibid. 66.

نبود بیماری است و دارای ابعاد مختلف جسمی، روانی و اجتماعی است. با توجه به تعریف سلامتی در مقدمه اساسنامه سازمان بهداشت جهانی به‌عنوان یک حق بشری، سلامتی را نه صرفاً به معنای فقدان بیماری و ضعف، بلکه در مفهوم حالت کامل بهزیستی جسمی، روانی و اجتماعی توصیف کرده است. هدف سازمان بهداشت جهانی و دولت‌ها، ارتقای سطح سلامتی تمام افراد تا بالاترین حد ممکن تلقی شده و همان‌طور که می‌دانیم سلامتی جنبه نسبی داشته و تعریف آن نسبت به افراد، محیط زندگی و کار آنان می‌تواند متفاوت باشد.^{۳۹} حق بر سلامتی در اندیشه‌های حقوق عمومی به‌مثابه حقی بشری و تکلیف غیرقابل انکار دولت‌ها در مقابل شهروندان است.^{۴۰} امروزه از چالش‌های مطرح در حوزه امنیت انسانی، عدم ایمنی افراد یک جامعه در برابر بیماری‌های عفونی کشنده، عدم دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی و سلامت اولیه است و این قبیل تهدیدها می‌تواند در مقیاس وسیع‌تری گسترش یابد و پیامدهای ناگواری برای امنیت جهانی داشته باشد؛ بنابراین امروزه تهدیدهای معطوف به سلامت و بهداشت عمومی جزئی از موضوعات امنیتی قرار گرفته است.^{۴۱}

قیمت‌گذاری خدمات عمومی در حوزه‌های مختلف اثرات متعددی را در پی دارد. این امر می‌تواند از حیات تا سلامت جسم و روان شهروندان یک جامعه را تحت تأثیر قرار دهد. در صورت عدم توجه به حق حیات، سلامت و جسم و روان در هنگام قیمت‌گذاری خدمات عمومی به‌خصوص در بحث اقلام دارویی، خدمات پزشکی و بهداشتی و... خواه توسط دولت یا نهادهای خصوصی، حیات و سلامت جسم و روان شهروندان می‌تواند آسیب ببیند. با قیمت‌گذاری داروها و اقلام بهداشتی شاهد تبعاتی بر حیات و سلامت شهروندان هستیم. زمانی که یک دارو با قیمت‌گذاری دولت یا بازار به عموم عرضه می‌شود، ممکن است شهروندانی به‌واسطه این قیمت‌گذاری از دارو بی‌بهره مانده و سلامت جسم و روان آنها به خطر افتد. پس توجه به حق‌های شهروندان هنگام قیمت‌گذاری خدمات عمومی ضروری است، چراکه این امر می‌تواند تا حق حیات یک فرد را تحت الشعاع قرار دهد. از این رو خدمات عمومی نیازمند انواع کنترل و نظارت است. حاصل این نظارت می‌تواند منجر به دادخواهی شهروندان گردد. ارائه خدمات پزشکی در بیمارستان‌ها با قیمت‌های غیرمتوازن و غیرمنصفانه مصوب از سوی دولت می‌تواند دنبال

۳۹. جعفر حیدرقلی‌زاده و محمد ذاکر اردکانی، «مطالعه تطبیقی حق بهره‌مندی از بهداشت و سلامت در حقوق ایران، اسناد

بین‌المللی و رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر»، «مطالعات حقوق بشر اسلامی»، ۱۰، ۲۱ (۱۴۰۰)، ۸۱.

۴۰. همان، ۹۶.

۴۱. مهدی ذاکریان امیری و دیگران، «چالش‌های امنیت انسانی در پرتو حق بر سلامت و بهداشت عمومی»، «مطالعات حقوق

تطبیقی معاصر»، ۱۰، ۱۸ (۱۳۹۸)، ۹۸.

آن محرومیت و محدودیت در دریافت این خدمات باشد که به‌طور مستقیم با حیات و سلامت جسم و روان ارتباط دارد. این فرایند قیمت‌گذاری که نتیجه قابل مشاهده آن قیمت است، می‌تواند اثرات منفی متعددی به بار آورد که یکی از این آثار، به خطر افتادن حق حیات و حق سلامت شهروندان است. برای نمونه در زمان شیوع ویروس کرونا ارائه خدمات عمومی بهداشتی (آغاز واکسیناسیون عمومی) تنها با برندهای خاص برای عده‌ای خاص بدون قیمت معین و دلیل موجه منجر به آن گردید که این خدمت عمومی حیات و سلامت جسم و روان شهروندان را تحت تأثیر قرار دهد و عده زیادی از عموم شهروندان از این خدمت محروم گردند؛ بنابراین نظم حقوقی از پیش تعیین شده با محوریت تضمین حق‌های بشری به این نابسامانی‌ها تا حد زیادی چهارچوب می‌دهد؛ به عبارت دیگر قیمت‌گذاری خدمت عمومی همچون بهداشت می‌تواند حق سلامت یا حتی حیات شهروندان را نادیده بگیرد.

۱-۱-۴- انتظار مشروع در قیمت‌گذاری خدمات عمومی

انتظار مشروع در قالب کاربرد در روبه قضایی تبدیل به یک اصل حقوقی می‌شود. باید اذعان نمود بنیان همه توجیهات به وجود آن بر پایه یک اصل فراحقوقی به نام خودمختاری فردی^{۴۲} است.^{۴۳} انتظار مشروع انتظاری است که یک مقام اداری یا سیاسی در شهروندان به‌واسطه اختیارات و صلاحیت‌هایی که دارد، ایجاد می‌نماید. نظریه انتظار مشروع مشابه اصل استاپل^{۴۴} در حقوق خصوصی است که برقراری نظم و ثبات در روابط خصوصی افراد را پیگیر است.^{۴۵} هر شخص یا نهاد، صلاحیت‌های متعددی دارد که یکی از آنها صلاحیت اختیاری است و این صلاحیت در طرف مقابل شهروندان انتظارات مشروع را پدید می‌آورد. مقامات دولتی در هرگونه اعمال صلاحیت اختیاری باید انتظارات مشروع که حق‌ها، آزادی‌ها و امتیازاتی است که به‌موجب اجرای قانون به مرور زمان ایجاد شده است و بیشتر وجاهت عرفی دارد را رعایت نمایند.^{۴۶} با وجود طرح و اهمیت مفهوم انتظار مشروع در آرای قضایی، هنوز هم عده‌ای از حقوق‌دانان ضمن اعلام عدم نیاز به این اصل، آن را مترادف حقوق مکتسبه می‌دانند. عده‌ای معتقدند

42. Principle of Autonomt

۴۳. رضا کیخا، «بررسی اعمال اصل انتظار مشروع در دیوان عدالت اداری»، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۲، ۳ (۱۳۹۵)، ۳۶۰.

44. Estoppel

۴۵. ولی رستمی، سید محمد مهدی غمامی و حمید رضا سلیمی، «انتظار مشروع در نظام حقوق اداری»، مطالعات حقوق عمومی، ۵۲، ۱ (۱۴۰۱)، ۲۳۳.

۴۶. جمشیدی و پتفت، پیشین، ۳۷.

احترام به انتظار مشروع در واقع رعایت نوعی حق^{۴۷} است؛ حقی که در خلال تصمیمات، اعلامیه‌ها و رویه‌های اداری و اجرایی تعریف می‌شود. عده‌ای دیگر معتقدند انتظار مشروع ماهیتاً نوعی از منفعت شخصی^{۴۸} است. این منفعت ناشی از توقعاتی است که شهروند مخاطب بر مبنای انکا به تصمیم یا اعلام مقام عمومی برای خود متصور می‌شود. فارغ از آنکه انتظار مشروع حق است یا منفعت^{۴۹} و یا حتی اصل که ماورای دو مورد اخیر است، در قیمت‌گذاری خدمات عمومی اشخاص و نهادهای ذی‌صلاح تصمیمات و اقداماتی را در خصوص قیمت‌گذاری خدمات عمومی اتخاذ می‌نمایند؛ هر یک از این اعلان‌ها، تصمیم‌ها و رویه‌ها انتظاراتی را در شهروندان ایجاد می‌کند که می‌تواند مبنایی جهت مطالبه‌گری از مقام اداری و قضایی باشد.

شناسایی حقوقی انتظار مشروع بر موضوعات اقتصادی اثرگذار است زیرا منجر به امنیت اقتصادی می‌گردد. اگرچه دولت در خصوص اداره خدمات عمومی از اختیارات نامحدودی برخوردار است ولی چون از نتایج تصمیمات دولت در حوزه خدمات عمومی شهروندان منتفع می‌شوند، در برابر دولت نیز تأمین و تأدیه هزینه‌های ناشی از اعمال تصمیمات و اعلامات اداری را نیز شخصاً شهروندان بر عهده می‌گیرند.^{۵۰} زمانی که دولت یا مقامات دولتی در زمینه قیمت‌گذاری خدمات عمومی سخن می‌گویند، شهروندان انتظار مشروع دارند که دولت به تعهدات خود جهت ارائه خدمات عمومی اعلامی و قیمت‌های اعلامی در بازه زمانی مشخص شده پایبند باشد و به‌موجب این اصل بتوان از آنها در این خصوص مطالبه نمود. قدرت خرید دولت نیز در زمره موضوعاتی است که نمی‌توان آن را نادیده انگاشت، زیرا هرگونه ناتوانی دولت در این امر، ابعاد گسترده و منفی را در حقوق شهروندان و همچنین ارائه خدمات عمومی در پی دارد. بخشی از قدرت دولت نظارت بر بازار و قیمت‌گذاری خدمات عمومی است.^{۵۱}

۱-۱-۵- حقوق مکتسبه در قیمت‌گذاری خدمات عمومی

یکی از مشهورترین تعاریف، حق مکتسب را حقی می‌داند که ناشی از قرارداد و قانون باشد. در واقع امتیازی که به صاحب حق تملک شده و باید در مقابل تغییر قوانین، به‌عنوان حق مکتسب مورد حمایت

47. Rights

48. Private interests

۴۹. کیخا، پیشین، ۲۵۵.

۵۰. مهدی هداوند و علی مشهدی، اصول حقوق اداری (در پرتو آرای دیوان عدالت اداری)، چاپ چهارم (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵)، ۱۴۲.

51. The National Audit Office, "Deciding prices in public services markets: principles for value for money", 2013, 7.

قرار گیرد. مطابق این تعریف، آنجا که حق بر اراده و خواست فرد استوار است، در روابط خصوصی نوعی تکلیف را به وجود می‌آورد؛ قانون، تصمیم یا اعلام مؤخر جدید، تأثیری بر آن نداشته و آن را زایل نمی‌کند.^{۵۲} حق مکتسبه مفهومی مشابه با اصل انتظارات مشروع است و ناظر به حقی است که حائز وجاهت شرعی و قانونی بوده و برای شهروند در نتیجه وضعیت حقوقی خاصی ایجاد می‌شود و عدالت و انصاف حکم می‌کند، مورد احترام دولت قرار گیرد؛ بنابراین نمی‌توان نادیده گرفته و یا نقض شود زیرا چنین حقی بر پایه قانون ایجاد شده و لازم‌الرعايه است.^{۵۳}

شهروندی در هسته اصلی خود بر تعلق فرد به یک جامعه مبتنی است. شهروندی را به چهار حوزه تقسیم می‌کنند: حوزه مدنی، حوزه سیاسی، حوزه اقتصادی - اجتماعی و حوزه فرهنگی یا جمعی.^{۵۴} برخی مفاهیم حق‌های موجود و مرتبط به قیمت‌گذاری خدمات عمومی در حوزه حقوق اقتصادی و اجتماعی قرار دارند. البته در نگاه کلان با سیاست‌گذاری دولت‌ها، قیمت‌گذاری می‌تواند در ابعاد سیاسی، اجتماعی و حتی فرهنگی بر مفهوم شهروندی تأثیر بگذارد. اقدامات و تصمیمات دولت‌ها با تعیین قیمت و یا مداخله می‌توانند منجر به نارضایتی عمومی شده و شهروندان دیگر مشارکت سیاسی در امور عمومی نداشته باشند و در عمل این حق مشارکت آنان از بین برود.

قیمت‌گذاری خدمات عمومی اگر از نظم حقوقی تبعیت ننماید، در مسیر حقوق مکتسبه گام برنداشته و در فرایند خود نقض حقوق را در پی خواهد داشت. از سوی دیگر، زمانی که انتظارات مشروع شهروندان که به واسطه عملکرد دولت‌ها ایجاد شده است، نادیده گرفته بشود به یقین به دنبال آن نقض حقوق پدیدار شده و رضایت عمومی خدشه‌دار خواهد شد. زمانی که به‌موجب قوانین استفاده از یک خدمت عمومی برای شهروندان و یا حتی گروه خاصی حقی ایجاد می‌گردد، یا یارانه به خدمت عمومی‌ای اختصاص می‌یابد و سپس این حق با وضع مصوباتی مخالف و معارض با رایگان بودن آن خدمات یا حذف تخصیص یارانه مواجه گردد، شاهد تضییع حقوق مکتسبه در قیمت‌گذاری خدمات عمومی خواهیم بود. در تعیین قیمت به‌موجب قانون یا مقرر شده لازم است به حقوق مکتسبه که از پیش برای شهروندان ایجاد شده، توجه گردد.

تکلیفی که برای قیمت‌گذاران خدمات عمومی مشخص می‌گردد در آن سوی دیگر منجر به پدید

۵۲. کیخا، پیشین، ۲۵۸.

۵۳. جمشیدی و پتفت، پیشین، ۳۷.

۵۴. مجتبی همتی، «حقوق اقتصادی - اجتماعی و نسبت آن با حقوق شهروندی در پرتو نظریه عدالت رالز»، حقوقی

دادگستری، ۷۱، ۵۸ (۱۳۸۶)، ۶۶.

آمدن حقوق مکتسبه می‌گردد که این حقوق در صورت تجاوز قیمت‌گذاران و تضییع آن لازم است به موجب قانون موجد حق، ضمانت اجرای حقوقی و غیرحقوقی لازم را داشته باشد. برای نمونه در قانون تعزیرات حکومتی امور بهداشتی و درمانی مصوب ۱۳۶۷/۱۱/۲۳ محاسبه قیمت مندرج دارو در نسخه ممه‌ور از حقوق بیماران است و متخلف و متجاوز به این حق، مجازات خواهد شد.^{۵۵} تکلیف دولت در ارائه خدمات منجر به ایجاد حقی شده است که مکتسب شهروندان به شمار می‌آید.

۱-۲- تعهدات و حق‌های قیمت‌گذاران خدمات عمومی؛ دولت و نهادهای خصوصی

حق‌ها چنانکه در نظریات راجع به ماهیت حق مطرح شد، به صاحبان قدرت حق می‌دهند و برای آنها منافی ایجاد می‌کنند. در صورت وجود یک طرف، حقی ایجاد نمی‌شود. یک طرف حق، کسی است که از آن حق بهره‌مند می‌شود. طرف دیگر این رابطه، کسی است که ادای حق بر عهده اوست.^{۵۶} همان‌طور که شهروندان در قیمت‌گذاری خدمات عمومی از حقوقی برخوردارند، ارائه‌کنندگان خدمات عمومی نیز حق‌ها و امتیازاتی دارند که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

۱-۲-۱- تعهدات دولت در قیمت‌گذاری خدمات عمومی

دولت‌ها در مقابل شهروندان تعهداتی دارند که این تعهدات ناشی از اختیاراتی است که به دولت‌ها از سوی شهروندان اعطا شده است. قیمت‌گذاری خدمات عمومی به‌عنوان یکی از اختیارات دولت‌ها به دنبال خود تکالیفی را در پی دارد که در ادامه به تعدادی از این تکالیف که در دل آن حقوقی نهفته است، خواهیم پرداخت.

۱-۲-۱-۱- مقررات‌گذاری اقتصادی

۵۵. ماده ۱۹- دارو باید طبق قیمت رسمی برای مصرف‌کننده، به متقاضی ارائه شود و قیمت هر قلم از داروهای ارائه‌شده در نسخه درج شود و نسخه نیز به مهر داروخانه ممه‌ور گردد و در مورد نسخ بیمه خدمات درمانی کپی نسخه (نسخه دوم) پس از درج قیمت مهر گردد. تخلف از این ماده جرم محسوب شده و متخلف به مجازات‌های زیر محکوم می‌گردد: الف - گران‌فروشی: مرتبه اول - جریمه‌ی نقدی تا مبلغ پنجاه هزار ریال. مرتبه دوم - جریمه نقدی تا مبلغ پانصد هزار ریال و نصب پارچه به‌عنوان گران‌فروش. مرتبه سوم - جریمه نقدی تا مبلغ یک میلیون ریال و قطع سهمیه دارویی به مدت یک ماه. مرتبه چهارم - تعطیل داروخانه تا مدت یک سال. ب - عدم درج قیمت در نسخ بیماران و ممه‌ور نمودن آنها: مرتبه اول - تذکر کتبی. مرتبه دوم - اخطار کتبی. مرتبه سوم - جریمه نقدی تا مبلغ پنجاه هزار ریال. مرتبه چهارم - جریمه نقدی تا مبلغ یکصد هزار ریال.

۵۶. حسین کریمی، «حقوق اخلاقی و جایگاه آن در فضای مجازی»، *مطالعات اخلاق کاربردی*، ۱۲، ۴۶ (۱۳۹۵)، ۷۴.

یکی از مهم‌ترین حق‌هایی که دولت‌ها در بحث قیمت‌گذاری خدمات عمومی در اختیار خود دارند یا به‌گونه‌ای امتیاز محسوب می‌گردد، «مقررات‌گذاری اقتصادی» است. مقررات‌گذاری اقتصادی نیز مانند سایر حوزه‌های مقررات، حوزه‌ای ایستا نیست. این محتوای در حال تغییر حاصل تغییرات اجتماعی است. مقررات‌گذاری خدمات عمومی مدرن شامل آمیزه‌ای از پرسش‌های قدیمی و پیشینه‌دارتر به چالش‌هایی همچون^{۵۷} بحث مهم مداخله یا عدم مداخله دولت‌ها در اقتصاد بازمی‌گردد. سؤالی که پیش می‌آید چرا خدمات عمومی را مقررات‌گذاری کنیم؟ این امر منجر به هدایت و همچنین امکان تحلیل قیمت‌گذاری می‌گردد.^{۵۸} حق مذکور این امکان را برای دولت فراهم می‌آورد در صورتی که حتی در امور اقتصادی مداخله ننماید، از طریق مقررات‌گذاری اقتصادی البته به مفهوم اعم آن به‌وسیله این ابزار اعمال قدرت نماید تا نهادهای خصوصی نیز از این مقررات تبعیت نمایند.

۱-۲-۱-۲- سرمایه‌گذاری اقتصادی

برخی از حوزه‌های خدمات عمومی دارای خصوصیتی هستند که اگر یک شرکت واحد و نه چند شرکت، مجموعه مشخصی از محصولات را تولید کنند، باعث تمرکز سرمایه می‌شود. ارائه خدمات عمومی به‌طور معمول مستلزم سرمایه‌گذاری در دارایی‌های دوام‌پذیر و غیرقابل جابه‌جایی مانند سیم‌ها، دکل‌های برق و... است.^{۵۹} در این شرایط دولت بر روی این دارایی‌ها سرمایه‌گذاری می‌کند تا خدمات عمومی ارائه نماید. همین امر منجر به آن می‌گردد که قیمت‌ها را به‌صورت انحصاری تعیین نماید؛ ضمن آنکه ممکن است با توجه به میزان سرمایه‌گذاری منصفانه بوده و یا رضایت عمومی را تأمین نماید و یا حتی جنبه مثبت آن مشمول بحث‌های پرداخت یارانه از سوی دولت گردد.

۱-۲-۱-۳- مدیریت اقتصادی

دولت‌ها با قیمت‌گذاری خدمات عمومی نظمی را به‌واسطه مدیریت پی می‌گیرند که منطبق با سیاست‌ها و مشکلات موجود در هر جامعه‌ای است. دولت‌ها با قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌توانند سایر قیمت‌ها و کالاها را نیز در حوزه قیمت‌گذاری به‌صورت غیرمستقیم مدیریت نمایند.

۵۷. کریستوفر دکر، قانون‌گذاری اقتصادی مدرن درآمدی بر نظریه و عمل، ترجمه علی ناظمی اشنی و تهمینه اتفاق (تهران: انتشارات دنیای اقتصاد، ۱۴۰۰)، ۶۰.

۵۸. همان، ۶۴.

۵۹. همان، ۶۵.

۱-۲-۱-۴- رقابت با نهادهای خصوصی

همان‌طور که می‌دانیم ارائه خدمات عمومی و قیمت‌گذاری آن صرفاً از سوی دولت‌ها امکان دارد صورت نگیرد و از سوی نهادهای خصوصی نیز امکان‌پذیر است. زمانی که دولت‌ها با وجود دسترسی به منابع و امکانات اقدام به قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌نمایند، بی‌شک وارد رقابت با بخش خصوصی با اختیارات محدود شده و به رقابت دعوت می‌نمایند که در این مسابقه دولت امکان پیروزی خواهد داشت. آنچه حائز اهمیت این است که تجاوز به حقوق شهروندان بدون وجود هیچ‌گونه دلیل و مستند قانونی نقض حقوق بشر است.^{۶۰} این نقض از حقوق شهروندان را نمی‌توان به‌عنوان یک اختیار دولت توجیه نمود تا هر زمان با استناد به مصلحت و موضوعاتی از این قبیل آن را نقض یا تحدید نماید. دولت در قیمت‌گذاری خدمات عمومی از حق‌هایی برخوردار است که این حق‌ها می‌تواند منجر به نقض حقوق شهروندان گردد؛ بنابراین ارائه خدمت عمومی و قیمت‌گذاری بر آن از آیینی پیروی می‌نماید که در هر نظام حقوقی‌ای منطبق با قوانین و مقررات همراه با رعایت حقوق شهروندی است.

۱-۲-۲- اختیارات نهادهای خصوصی در قیمت‌گذاری خدمات عمومی

حکمرانی مطلوب در پی آن است تا نقش دولت را در حد هماهنگ‌کننده و پاسدار قوانین محدود کند و از ارائه خدمات مستقیم آن برای شهروندان بکاهد و تا حد اکثر امکان، به بخش خصوصی یعنی خود شهروندان واگذار نماید تا به معنای واقعی دموکراسی یعنی حکومت مردم بر مردم نائل شود. حکمرانی مطلوب موجب ایجاد اداره مطلوب می‌شود که چیزی مشابه با ساختن یک مدینه فاضله در بدنه حکومت به قرائت فلسفه اسلامی یا آرمان‌شهر^{۶۱} در دستگاه‌های دولت است. اداره خوب به ارزش‌های مثبت و موجه اداری و حکمرانی شایسته تأکید می‌ورزد. در زمانی که شاهد حکمرانی مطلوب هستیم نهادهای خصوصی نیز به دلیل رونق اقتصادی شرایط زیست اقتصادی مساعدی داشته و می‌توانند با برخورداری از امتیازات و اختیاراتی که دارا هستند در حوزه قیمت‌گذاری خدمات عمومی و ارائه خدمت فعالیت نمایند. از این رو امروزه نیل به حکمرانی شایسته و اداره مطلوب مهم‌ترین خط‌مشی دولت‌ها و به‌عنوان تکلیف اصلی قرار گرفته است که در نتیجه آن، گستره وسیعی از حقوق نوین شهروندی را برای افراد جامعه به ارمغان آورده است.^{۶۲}

60. Syafrida & Marbun, Op. Cit. 61.

61. Utopia

۶۲. جمشیدی و پتفت، پیشین، ۲۸.

زمانی که بخش خصوصی در امور اقتصادی مداخله و ارائه خدمت عمومی می‌نماید، این امر منجر به آن می‌گردد که از حق‌ها و امتیازاتی برخوردار باشد که در ادامه به آن اشاره می‌نماییم.

۱-۲-۲-۱- حق مشارکت

نهادهای خصوصی به‌عنوان نماینده شهروندان می‌توانند با در نظر گرفتن سود و زیان خود در حوزه‌های ارائه خدمات عمومی ورود نمایند. زمانی که این نهادها در ارائه خدمات عمومی دوشادوش دولت ارائه خدمت و مشارکت می‌نمایند، می‌توانند از منابع و امتیازات دولت نیز استفاده نمایند. این حق برای اشخاص در قیمت‌گذاری نیز منجر می‌شود تا دارای حقوقی به‌واسطه شراکت باشند؛ بنابراین حق مشارکت در اموری که از وظایف دولت بوده یا بخشی از وظایف آن را شامل می‌شود، مورد توجه است.

۱-۲-۲-۲- حق برخورداری از امتیازات ویژه

زمانی که نهادهای خصوصی در ارائه خدمات عمومی مشارکت می‌نمایند و این امر به‌گونه‌ای مشارکت شهروندان را در پی دارد، بخش خصوصی جایگزین دولت و نهادهای آن می‌شود. لازم به تذکر است که دولت‌ها از امتیازات ویژه خود و امتیازات انحصاری خود می‌توانند به نهادهای خصوصی اعطا نموده تا در حوزه قیمت‌گذاری با ابزار و شیوه‌هایی که مدنظر دارند، ارائه خدمت نمایند. البته باید این امر را در نظر گرفت که با وجود نظم حقوقی حاکم بر قیمت‌گذاری خدمات عمومی این امتیازات مورد سوءاستفاده قرار نگرفته و یا فرایند قانون‌گذاری با اعمال سلیقه ترکیب نخواهد شد، چراکه قانون‌گذار اقتصادی و مقررات حاکم بر فرایند قیمت‌گذاری مانع این امر می‌تواند باشد. همچنین سازکار نظارت بر این اقدامات و تصمیمات در نظم حقوقی تعبیه شده است.

۲- محدودیت‌های حاکم بر حق‌ها در قیمت‌گذاری خدمات عمومی

در خصوص تحدید حقوق و آزادی‌ها از آغاز نهضت آزادی‌گرایی در دوران جدید، منطق آزادی‌خواهان پذیرفت که آزادی مطلق نه مطلوب است نه ممکن و مرزهای آن ناگزیر در نقطه‌ای متوقف خواهد شد.^{۶۳} امروزه در کنار حقوق دیگران، مصلحت عمومی، امنیت ملی، سلامت و بهداشت عمومی، رفاه همگانی، نظم عمومی و اخلاق عمومی از جمله محدودیت‌های شناسایی شده حقوق و آزادی‌ها هستند که هر یک به‌نوعی در نظام حقوقی داخلی و بین‌المللی به آنها اشاره شده است.^{۶۴}

۶۳. موحد، پیشین، ۷۳.

۶۴. محمدرضا ویژه و رضوان پویا، «اصول بنیادین اخلاق عمومی در تحدید حقوق و آزادی‌های فردی»، تحقیقات حقوقی،

در قیمت‌گذاری خدمات عمومی حقوقی نهفته بود که از آن پرده برداشتیم، اما این حق‌ها و آزادی‌ها به‌گونه‌ای لحاظ شده که محدودیت‌ها بر آن بار می‌شود. هر حق و آزادی بدون قیدوبند نبوده و محدودیت‌های عمومی و اختصاصی خود را خواهد داشت که در ادامه به آنها اشاره خواهیم نمود.

۲-۱- نظم عمومی

با توجه به مصادیق و تعاریف گسترده نظم عمومی، بهتر است نظم عمومی را در هر حوزه‌ای به‌صورت مجزا بررسی نماییم. نظم عمومی جریان و روند مستمر و مداومی است که بر اساس قواعد موضوعه شناسایی شده و دربرگیرنده نیازهای اساسی و عمومی جامعه باشد.^{۶۵} حقوق‌دان دیگری می‌نویسد: «نظم عمومی، جریان و روندی است مستمر و مداوم که دربرگیرنده نیازهای اساسی و عمومی جامعه بوده و این نیازهای اساسی بایستی برای همگان قابل دسترس باشد و در هر جا و به هر شکلی رفع آن قطع یا مختل گردد، نظم عمومی جامعه به‌هم‌ریخته و شخصی که نظم عمومی را مختل می‌کند قابل تعقیب است».^{۶۶} قیمت‌گذاری خدمات عمومی از نظم حقوقی حاکم پیروی می‌نماید و این نظم حقوقی، نظم عمومی را نیز لحاظ می‌نماید که با قیمت‌گذاری خدمات عمومی شالوده نظم در جامعه به هم نخورد و ارائه خدمات عمومی دچار چالش گردد. نظم عمومی مصادیق متعددی دارد. تعیین این مصادیق بر عهده دولت و قانون‌گذار می‌باشد؛ پس این محدودیتی است که حق‌های شهروندان در فرایند قیمت‌گذاری و از سوی دیگر ارائه‌کنندگان خدمات عمومی را محدود می‌نماید.

دولت در قیمت‌گذاری خدمات عمومی موظف به لحاظ کردن دو نکته اساسی است: اول قیمت‌گذاری به نحوی صورت پذیرد که خدمت مذکور در دسترس همه افراد متقاضی قرار گیرد، به عبارت دیگر قیمت به شکل افراطی گران تعیین نشود، چراکه افراد متقاضی بتوانند با پرداخت هزینه مورد نظر از خدمت مورد تقاضا استفاده کنند و دوم اینکه قیمت‌گذاری به‌نحوی باشد تا موجب تعطیلی خدمت نگردد، چراکه تعیین قیمت بسیار پایین موجب ضرر به ارائه‌کننده خدمت و تعطیلی خدمت خواهد بود و در نتیجه دسترسی افراد به خدمت و اصل استمرار خدمات عمومی و در نتیجه آن حق‌ها و آزادی‌های شهروندی را با خدشه مواجه می‌سازد.

۲۱، ۸۴ (۱۳۹۷)، ۱۹۲.

۶۵. غلامرضا مدنیان، حسین رحمت‌الهی و احمد خالقی دامغانی، «امکان و امتناع تبیین مفهوم نظم عمومی در حقوق (مطالعه در حقوق کشورهای ایران، انگلیس و فرانسه)»، حقوق تطبیقی، ۱۵، ۳ (۱۳۹۰)، ۱۴۵.

۶۶. پرویز نوین، «نظم عمومی در حقوق»، مجله کانون وکلا، ۱۹۸-۱۹۹ (۱۳۸۶)، ۲۴.

۲-۲- حق آزادی بازرگانی و صنعتی

به‌موجب این آزادی هر شهروندی حق دارد شخصیت حقوقی، بازرگانی یا صنعتی ایجاد کند و فعالیت نماید. پس محدودیتی بر این امر بار نمی‌شود مگر به‌موجب قانون. برخی از حوزه‌های اقتصادی که در انحصار دولت است، یعنی هیچ شخص حقیقی یا حقوقی نمی‌تواند در آن فعالیت کند. در کشورهای لیبرال نیز ما شاهد این امر هستیم که دولت برخی حوزه‌های اقتصادی را انحصاری می‌داند^{۶۷} که یکی از طرق این انحصار در عمل بحث قیمت‌گذاری است، دولت در آن ایفای نقش می‌کند.

قاعده مالکیت در نظام‌های حقوقی مورد شناسایی و حمایت قرار گرفته و این حمایت به معنای محترم شمردن حق مالکیت شهروندان است. در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی بهای هر خدمت مشخص می‌گردد. از آنجایی که جنس آن خدمت بهره‌مندی همگانی شهروندان است با قیمت‌گذاری آن شهروندان بر استفاده از آن خدمات با پرداخت بهای مشخص، محدود می‌گردند؛ به عبارت دیگر شهروندان نمی‌توانند با هر قیمت دلخواه خود از آن خدمت عمومی بهره ببرند یا خودشان با قیمت دلخواه ارائه خدمت نمایند. خواه در مقام ارائه‌کننده خدمت و یا استفاده‌کننده از آن خدمت عمومی، لازم است فرایند قیمت‌گذاری از نظم حقوقی تبعیت نماید ولو آنکه تعیین قیمت از سوی نهادهای خصوصی مانند بازار صورت گیرد. از سوی دیگر در صورت ارائه خدمت توسط بخش خصوصی با قیمت‌های تعیین شده از سوی دولت، استقلال آن محدود خواهد شد، زیرا دولت با تعیین مقررات، قیمت را مصوب می‌نماید و دیگر بازار ابتکار عمل و استقلال کافی در خصوص تعیین قیمت ندارد. از این رو بر دارایی خود آزاد نبوده تا بتواند به ارائه خدمت بپردازد؛ بنابراین شاهد نوعی از محدودیت در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی هستیم که شامل هم شهروندان و هم ارائه‌کنندگان خدمات عمومی است. این محدودیت در چهارچوب سیاست‌ها، قوانین و مقررات ابلاغی، آزادی‌های بازرگانی و صنعتی را با تعیین قیمت‌های تحمیلی تضییع می‌نماید.

۲-۳- سیاست‌های انقباضی یا انبساطی

در سال‌های اخیر مطالعات زیادی در زمینه اثر نهادها بر رشد اقتصادی صورت گرفته است. در واقع اندیشمندان مختلف از شاخصه‌های گوناگونی جهت بررسی آثار رشد اقتصادی و عواقب آن مانند حقوق مالکیت، برابری حقوقی و... استفاده نموده‌اند. عوامل نهادی اثرگذار بر رشد اقتصادی، ثبات سیاسی، اظهارنظر و پاسخگویی، کنترل فساد، برابری حقوقی، شاخص آزادی اقتصادی و... شناسایی شده

۶۷. ویژه، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی، پیشین، ۳۹۹.

است.^{۶۸} قیمت‌گذاری خدمات عمومی مراقبت می‌نماید که در شرایط عادی و خاص اقتصادی با تعیین قیمت، رشد و توسعه اقتصادی توقف ننماید. دولت‌ها با استمداد از حاکمیت قانون و مقررات‌گذاری درصدد هستند تا بتوانند با در نظر گرفتن رشد و توسعه اقتصادی قیمت‌گذاری خدمات عمومی را بر عهده گیرند و یا در صورتی که بخش خصوصی حق مداخله در قیمت‌ها را داراست بتواند با قیمت‌گذاری در راستای رشد و توسعه اقتصادی که یکی از اهداف دولت‌هاست، قدم بردارد و مانع این امر نباشد؛ بنابراین این امر به‌عنوان یکی از محدودیت‌ها بر آزادی قیمت‌گذاری خدمات عمومی خواهد بود.

۳- نگرش حقوقی - اقتصادی دولت ج.ا.ا. بر قیمت‌گذاری خدمات عمومی

قیمت‌گذاری خدمات عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران با حقوقی سروکار دارد که در این قسمت به تعدادی از آنها در نظم حقوقی داخلی خواهیم پرداخت.

۳-۱- شناسایی حق‌ها و آزادی‌ها در نظام حقوقی قیمت‌گذاری خدمات عمومی

با گسترش دسترسی‌ها به اینترنت، شهروندان از حق‌ها و آزادی‌های خود آگاه هستند. ارائه خدمات عمومی جلوه‌گر عملکرد یک دولت است. بنا به تعبیری خدمت عمومی موتور یک حکمرانی مطلوب می‌باشد. خدمات عمومی دروازه مسیر توسعه کشور است؛ بنابراین برنامه‌ریزی‌های کافی باید به‌صورت راهبردی مورد توجه قرار گیرد تا دولت‌ها بتوانند به این هدف برسند.^{۶۹} آزادی‌های فردی و عمومی همواره در نظام‌های سیاسی غیر مردمی یا امنیت‌گرا به محاق رفته و مورد بی‌مهری قرار می‌گیرند.^{۷۰} در قانون اساسی فصل سوم تحت عنوان حقوق ملت، به برخی از حق‌ها و آزادی‌ها پرداخته شده است. در ادامه به تعدادی از حق‌ها و آزادی‌هایی که در خصوص قیمت‌گذاری خدمات عمومی در قانون اساسی قابل شناسایی می‌باشد، اشاره می‌نماییم.

اصل نوزدهم^{۷۱} به برابری حقوق زنان و مردان اشاره می‌نماید که از حقوق مساوی برخوردارند؛ بنابراین

۶۸. علی طیب‌نیا و علی نیکونستی، «نهادها و رشد اقتصادی»، پژوهشنامه برنامه‌ریزی و بودجه، ۱۸، ۱ (۱۳۹۲)، ۱۱۲-۱۱۳.

69. Emerson Abraham Jackson, "Importance of the Public Service in Achieving the UN SDGs", In: Leal Filho, W., Azul, A.M., Brandli, L., Lange Salvia, A., Wall, T. (eds), *Decent Work and Economic Growth. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* (Cham: Springer, 2020), 4-5.

۷۰. سید محمد مهدی غمami، «نسبت آزادی‌ها و امنیت اقتصادی در نظام حقوق اساسی ایران»، اقتصاد ایران و امنیت اقتصادی، ۱، ۱ (۱۳۹۹)، ۱۲۶.

۷۱. مردم ایران از هر قوم و قبیله که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد، زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود.

حق‌هایی که در قیمت‌گذاری خدمات عمومی اشاره شد به‌صورت برابر برای همگان است. جنسیت نمی‌تواند مانع برخورداری یا محرومیت از خدمات عمومی باشد. لازم به ذکر است در قیمت‌گذاری خدمات عمومی در بخش بهداشت و سلامت می‌توان زمانی که گروهی مبتلا به هستند فارغ از جنسیت به‌صورت نابرابر قیمت‌گذاری نمود. قیمت خدمات پزشکی مرتبط با زنان و زایمان به جهت ابتلای بیماری‌های این گروه ممکن است عاملی تبعیض‌آمیز در قیمت‌گذاری خدمات بهداشتی ارزان مرتبط باشد که این امر می‌تواند ظاهراً نابرابری باشد، اما در راستای حفظ حقوق زنان و مادران در یک نظام حقوقی گامی مثبت محسوب گردد.

اصل بیستم^{۷۲} حمایت قانونی برای همگان مطرح شده است. این پشتیبانی قانونی در بحث قیمت‌گذاری خدمات عمومی منجر به آن می‌گردد تا ابزار حمایتی و تضامین در صورت نقض حق در قیمت‌گذاری وجود داشته باشد و با ناقض این حق‌ها به‌صورت یکسان رفتار بشود.

اصل بیست و یکم^{۷۳} تکالیف دولت در حقوق زنان، به دنبال خود قیمت‌گذاری خدمات عمومی را می‌تواند در پی داشته باشد، چراکه حمایت و حضانت نیازمند هزینه است و این هزینه‌ها بخشی مرتبط با خدمات عمومی ارائه‌شده در هر جامعه‌ای است که با قیمت‌گذاری تبعیضی می‌توان به این تکلیف در راستای حمایت و حفظ حقوق زنان قدم برداشت.

در اصل بیست و دوم^{۷۴} مصونیت‌هایی مطرح شده که نهادهای قیمت‌گذار از آن مستثنا نیستند، زیرا قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌تواند منجر به تعرض به حقوق شهروندان گردد و این امر با جواز قانونی امکان‌پذیر است، در غیر این صورت حقوق شهروندان نقض می‌گردد. با قیمت‌گذاری خدمات عمومی خواه توسط دولت یا غیردولت اموال، مسکن، شغل و حتی جان شهروندان تحت تأثیر قرار می‌گیرد، پس حقوق موجود در قیمت‌گذاری با سایر حق‌ها مرتبط است و آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مصونیت مال، جان، شغل، حقوق و مسکن با قیمت‌گذاری بدون در نظر گرفتن حق‌ها، منجر به نقض حقوق شهروندان خواهد شد. با تعیین قیمت در خصوص کالاها و خدمات عمومی اشخاصی که آن کالا یا خدمات را ارائه نمایند و ممکن است بر اساس قیمت تعیینی دولت دچار ضرر و زیان گردند، این تعرض به اموال و حقوق آنهاست در حالی که مصونیت آن از بین رفته است. دولت به جهت دسترسی به منابع و

۷۲. همه افراد ملت اعم از زن و مرد، یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند.

۷۳. دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و ...

۷۴. حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز می‌کند.

امکانات بیشتر می‌تواند قیمت‌گذاری‌ها را بدون در نظر گرفتن سود و حتی به‌عنوان هزینه در نظر گیرد، در حالی که بخش خصوصی این توانایی را نخواهد داشت.

در اصل بیست و هفتم^{۷۵} راهکاری تحت عنوان تجمعات جهت اعتراض به قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌تواند به‌عنوان یکی از ابزارهای دموکراسی باشد. این حق تجمع ناشی از اعتراض به قیمت‌گذاری و ابزاری جهت احقاق حق‌های خدمات عمومی است.

در اصل بیست و نهم^{۷۶} حق تأمین اجتماعی به‌عنوان حقی همگانی شناخته شده است که در راستای قیمت‌گذاری‌ها می‌تواند با تأمین آن، موجب محرومیت عده‌ای از شهروندان باشد و در مباحث قبلی به آن اشاره گردید که تبعیض مثبت در شرایطی اعمال می‌گردد که قیمت‌گذاری به‌صورت تبعیضی جهت تأمین این حق باشد.

در اصل سی‌ام^{۷۷} بحث آموزش رایگان به‌گونه‌ای اشاره به قیمت‌گذاری خدمت عمومی آموزش است، زیرا رایگان بودن به‌نوعی قیمت‌گذاری بوده اما سؤالی که پیش می‌آید قیمت‌گذاری به‌صورت رایگان در قانون اساسی تعمیم به کدام خدمات عمومی است. البته در رویه این امر اجرا نمی‌گردد. به نظر می‌رسد قیمت‌گذاری خدمات عمومی در صورت ذکر در قانون اساسی و وصف رایگان بودن را به تن خدمات عمومی نموده که جدایی وصف رایگان بودن از خدمات عمومی دشوار است، زیرا قانون اساسی سندی است که محدود به بازه زمانی مشخصی نیست، البته که امکان تغییر آن وجود دارد.

در اصل سی و یک^{۷۸} نیز حق مسکن با رعایت اولویت برای کارگران و روستائینان پیش‌بینی شده است. این اقدام و تکلیف برای دولت به همراه مداخله در بحث ساخت‌وساز مسکن در نتیجه قیمت‌گذاری مستقیم و غیرمستقیم را نیز به همراه خواهد داشت. دولت با ساخت مسکن در منطقه بایر یا زمین‌های مصادره‌ای که بابت آن هزینه‌ای پرداخت نموده است مسکنی را با قیمتی عرضه می‌نماید

۷۵. تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها بدون حمل سلاح، به شرط آنکه مخل به مبانی اسلام نباشد، آزاد است.

۷۶. برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، ازکارافتادگی، بی‌سرپرستی، در راه‌ماندگی، حوادث و سوانح، نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به‌صورت بیمه و غیره، حقی است همگانی. دولت مکلف است طبق قوانین از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای یک‌یک افراد کشور تأمین کند.

۷۷. دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سر حد خودکفایی کشور به‌طور رایگان گسترش دهد.

۷۸. داشتن مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی است. دولت موظف است با رعایت اولویت برای آنها که نیازمندترند، به‌خصوص روستائینان و کارگران، زمینه اجرای این اصل را فراهم کند.

که بخش خصوصی قادر به ارائه چنین مسکنی با چنین قیمتی نخواهد بود؛ بنابراین در این شرایط امکان رقابت یا حضور بخش خصوصی در منطقه مسکن دولتی از بین می‌رود. مگر دولت، امتیازات خود را به بخش خصوصی اعطا نموده و یا اقدام به مشارکت نماید.

در اصل سی و چهارم^{۷۹} به‌گونه‌ای قیمت‌گذاری غیرمستقیم یا مستقیم دولت را شاهد هستیم، زیرا با طرح دعوی اعسار و قبول آن از سوی محکمه می‌توان شاهد این تبعیض مثبت در قیمت‌گذاری و بهای دادرسی بود که به‌عنوان یک حق برای معسر شناخته شده است. به‌طور کلی هزینه دادرسی قیمت‌گذاری توسط دولت است.

طبق اصل چهلم^{۸۰} نیز قانون اساسی هیچ شخص یا نهادی را مجاز به اضرار نمی‌داند. نهادهای قیمت‌گذار خدمت عمومی نمی‌توانند با قیمت‌گذاری باعث ورود ضرر به دولت یا شهروندان بشوند. در صورت ورود ضرر و برقراری رابطه علی می‌توان مطالبه خسارت نمود. دولت نیز می‌تواند با قیمت‌گذاری منجر به ورود ضرر به شهروندان گردد یا با قیمت‌گذاری‌ها و سیاست‌های اقتصادی در قیمت‌گذاری‌ها شهروندان را متضرر نماید. واردات بی‌رویه یکی از این اموری است که به‌گونه‌ای غیرمستقیم منجر به قیمت‌گذاری بوده و امکان اضرار را دارد. در فصل چهارم قانون اساسی (اقتصاد و امور مالی) وجود اماره‌هایی از مداخلات دولت در امور اقتصادی است که هر یک به‌گونه‌ای قیمت‌گذاری مستقیم یا غیرمستقیم می‌باشد. تأمین نیازهای اساسی، مبارزه با احتکار، سرمایه‌گذاری، توزیع، خدمات و... همگی قیمت‌گذاری را می‌طلبند.

در اصل چهل و چهارم^{۸۱} خدماتی همچون برق، آب، مخابرات و... توسط دولت ارائه می‌گردد که این

۷۹. دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هر کس می‌تواند به‌منظور دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع نماید. همه افراد ملت حق دارند این‌گونه دادگاه‌ها را در دسترس داشته باشند و هیچ کس را نمی‌توان از دادگاهی که به‌موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد، منع کرد.

۸۰. هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.

۸۱. نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه‌ریزی منظم و صحیح استوار است. بخش دولتی شامل کلیه صنایع بزرگ، صنایع مادر، بازرگانی خارجی، معادن بزرگ، بانکداری، بیمه، تأمین نیرو، سدها و شبکه‌های بزرگ آب‌رسانی، رادیو و تلویزیون، پست و تلگراف و تلفن، هواپیمایی، کشتیرانی، راه و راه‌آهن و مانند اینها است که به‌صورت مالکیت عمومی و در اختیار دولت است. بخش تعاونی شامل شرکت‌ها و مؤسسات تعاونی تولید و توزیع است که در شهر و روستا بر طبق ضوابط اسلامی تشکیل می‌شود. بخش خصوصی شامل آن قسمت از کشاورزی، دامداری، صنعت، تجارت و خدمات می‌شود که مکمل فعالیت‌های اقتصادی دولتی و تعاونی است. مالکیت در این سه بخش تا جایی که با اصول دیگر این فصل مطابق باشد و از محدوده قوانین اسلام خارج نشود و موجب رشد و توسعه اقتصادی کشور گردد و مایه زیان جامعه نشود، مورد حمایت قانون جمهوری اسلامی است. تفصیل ضوابط و قلمرو و شرایط

امر حاکی از مداخله دولت و در نتیجه قیمت‌گذاری این خدمات عمومی است. در این اصل، دولت به جهت آنکه ارائه خدمات می‌نماید، می‌تواند قیمت تعیین نماید. حال اگر دولت این خدمات را ارائه ننماید، بخش خصوصی ورود نماید دولت نیز قیمت‌گذاری می‌نماید.

۳-۲- تضمین حق‌ها و آزادی‌ها

در دولت‌های حقوقی حق‌ها و آزادی‌های شهروندی در جایگاهی قرار دارد که تمامی عناصر دولت حقوقی باید برای تضمین این جایگاه و حمایت از آن به کار گرفته شوند.^{۸۲} در عصر حاضر رعایت حقوق شهروندان در کلیه تصمیمات و اقدامات دولتی به‌عنوان یک پدیده اصلی و ضروری پذیرفته شده است. شهروندان با سلاقی و انگیزه‌های مختلف در جامعه به فعالیت می‌پردازند و این دولت است که با مدیریت صحیح وضعیت‌ها، حقوق شهروندان را به‌طور مطلق حمایت و رعایت می‌کند. مهم‌ترین اصل در صیانت از حقوق شهروندان، التزام و پایبندی دولت به حاکمیت قانون است. بدیهی است در صورت عدم حاکمیت قانون، زور، اجحاف و تزویر حاکم شده و به‌راحتی حقوق شهروندان نادیده انگاشته خواهد شد. امروزه امر صیانت از حقوق شهروندان به دلیل افزایش و تنوع ارتباطات و نیازمندی‌ها، اهمیت و پیچیدگی بیش‌ازپیش نیز یافته است. نوع روابط و گستردگی باعث شده مسائل مستقل و جدیدی در جامعه بروز و ظهور داشته باشد.^{۸۳} یکی از تضامینی که در حق‌ها و آزادی‌ها در نظر گرفته‌اند، این است که جرایمی را برای ارائه‌کنندگان خدمات عمومی در صورت تجاوز از حق‌ها و آزادی‌هایی برای شهروندان پیش‌بینی می‌نمایند تا ارائه‌کنندگان در صورت هرگونه نقض حق مشمول مجازات و تضامین قانونی باشند. این تضامین نیز مشمول نهادهای خصوص و دولتی بوده و همگی در برابر قانون از جهت نقض حقوق شهروندی برابر هستند.^{۸۴}

قانون اساسی تضمین‌گر حقوق شهروندی و تحت تأثیر مفهوم مشارکت شهروندی است.^{۸۵} ریشه شکل‌گیری این مفهوم شهروندی جهت محدودسازی دولت و مدیریت اجتماعی بوده است.^{۸۶} قانون

هر سه بخش را قانون معین می‌کند.

۸۲. ویژه، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی، پیشین، ۴۱۵.

۸۳. جمشیدی و پنتف، پیشین، ۳۶.

84. Syafrida & Marbun, Op. Cit. 66.

۸۵. عباس میرشکاری، مرضیه مختاری و جواد فراهانی، «اصول بنیادین قانون اساسی در توصیف مسئله شهروندی»، پژوهش حقوق عمومی، ۱۹، ۵۷ (۱۳۹۶)، ۱۸۵.

۸۶. علی محمد فلاح‌زاده، «نسبت حقوق شهروندی و حقوق بشر»، حقوقی دادگستری، ۷۱، ۵۸ (۱۳۸۶)، ۶۲.

اساسی به‌عنوان سند محدودکننده دولت‌ها و تضمین‌کننده حقوق شهروندان در حوزه‌های مختلف قیمت‌گذاری خدمات عمومی می‌تواند مورد استناد قرار گیرد.

۳-۳- حمایت مؤثر از حق‌ها

حمایت از حق‌ها و آزادی‌های شهروندان غایت دولت حقوقی محسوب می‌گردد.^{۸۷} راهکارهای متعددی جهت حمایت از حقوق شهروندان مطرح گردیده است اما حمایتی را می‌توان مؤثر دانست که در عمل نیز نمود ظاهری داشته باشد و در خصوص بحث‌های نظارت و رسیدگی قضایی این ردپا را مشاهده نمود. تقویت نهادهای دموکراتیک، بهبود بخشیدن به ارائه خدمات از جمله رفاه، بهداشت، آموزش و... می‌تواند به‌عنوان حمایت مؤثر از حق‌ها شناخته شوند.^{۸۸} تأسیس نهادهای داخلی دموکراتیک در راستای تضمین حق‌های شهروندان می‌تواند گام مؤثری در قیمت‌گذاری خدمات عمومی شناخته شود. همان‌طور که اشاره شد قیمت‌گذاری خدمات عمومی حق‌هایی را به دنبال خود دارد که تعدادی از آنها را بیان نمودیم. حال این حق‌ها نیازمند حمایت مؤثر هستند که در این شرایط می‌توان به رعایت حق‌های شهروندان در قیمت‌گذاری خدمات عمومی دل‌خوش نمود. آنبودزمان نهادی است که می‌تواند از حقوق شهروندان در یک نظام حقوقی حمایت نماید.^{۸۹} در نظام حقوقی ایران نزدیک‌ترین نهاد به آنبودزمان را سازمان بازرسی کل کشور معرفی نموده‌اند. حال این سؤال پیش می‌آید که می‌توان در خصوص عدم حمایت مؤثر از حقوق شهروندان در قیمت‌گذاری خدمات عمومی به این نهاد شکایت نمود. پاسخ به این سؤال خود مجال دیگری می‌طلبد؛ بنابراین با وجود نهادهای دموکراتیک که اختیارات حمایتی از حقوق شهروندی را دارا هستند می‌تواند نقطه عطف حمایت مؤثر شناخته شود.

۴- نگرش قضایی به قیمت‌گذاری خدمات عمومی در جمهوری اسلامی ایران

در نظام حقوقی ایران قیمت‌گذاری خدمات عمومی در زمره مباحث حقوق اداری است. از سویی دیگر حق دادخواهی در خصوص کلیه اقدامات و تصمیمات اداری حقی است که در قانون اساسی^{۹۰} نیز به رسمیت

۸۷. ویژه، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی، پیشین، ۳۷۳.

۸۸. مریم‌السادات پیراسته، «حکمرانی خوب و حمایت از حقوق بشر»، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۳، ۴ (۱۳۹۶)، ۲۰۴-۲۰۵.

۸۹. سعیده معتضدیان، «جایگاه نهاد ملی حمایت از حقوق بشر در نظام‌های حقوقی ایران؛ عربستان و ترکیه»، مطالعات حقوقی، ۲۴ (۱۴۰۱)، ۲۱۹-۲۲۰.

۹۰. اصل ۳۴: دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هرکس می‌تواند به‌منظور دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع نماید...

شناخته شده است. مرجع قضایی صالح به رسیدگی به قیمت‌گذاری خدمات عمومی با توجه به آنکه فرایند قیمت‌گذاری امری عمومی است، به‌یقین محاکم عمومی دادگستری صالح نیست، دیوان عدالت اداری به‌عنوان مرجع اختصاصی قضایی صالح به رسیدگی این گروه از شکایات است. شورای رقابت نیز به‌عنوان یک مرجع اداری به امور مرتبط با قیمت‌گذاری ضدرقابتی به شکایات رسیدگی می‌نماید.

۴-۱- شورای رقابت

شورای رقابت که با تصویب قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ (ماده ۵۳)^{۹۱} ایجاد شد، مهم‌ترین نهاد ناظر بر رقابت در حقوق ایران است.^{۹۲} ماهیت و عملکرد آن، آیین دادرسی و ... این شورا مرتبط با موضوع مقاله نبوده اما آنچه محل توجه است، آرا و رویکرد شورا به بحث قیمت‌گذاری است. شورای رقابت تنها مرجع رسیدگی‌کننده به رویه‌های ضدرقابتی کشور و مکلف به تنظیم تعادل در نظام اقتصادی است. کلیه تصمیمات شورا به‌عنوان یک نهاد اداری قابل شکایت در دیوان عدالت اداری است.^{۹۳} لازم به ذکر است ورود شورا به بحث قیمت ناشی از شکایت به شورا یا نظارت بر اجرای سیاست‌های اصل ۴۴ در خصوص رویه‌های ضدرقابتی و همچنین تنظیم دستورالعمل قیمت می‌باشد. روند کلی آن بدین شرح است که شاکی^{۹۴} و مشتکی‌عنه به‌صورت حضوری در جلسه اعلامی شرکت می‌نمایند و از حقوق خود در زمینه رقابت دفاع می‌نمایند. نظر به اینکه شورا رأی صادر نماید، علاوه بر رد دعوا، تصمیم وی یک یا چند مورد از موارد مصرح به‌عنوان ضمانت اجرا^{۹۵} در مقابل رویه‌های ضدرقابتی است.

اصل ۱۷۳: به‌منظور رسیدگی به شکایات، تظلمات و اعتراضات مردم نسبت به مأمورین یا واحدها یا آیین‌نامه‌های دولتی و احقاق حقوق آنها، دیوانی به نام دیوان عدالت اداری زیر نظر قوه قضاییه تأسیس می‌گردد.
۹۱. ماده ۵۳- برای نیل به اهداف این فصل شورایی تحت عنوان «شورای رقابت» تشکیل می‌شود.
۹۲. رضا خشنودی و مینا حسینی، «ماهیت حقوقی شورای رقابت و تجدیدنظر از آرای آن»، تحقیقات حقوقی، ۱۹، ۷۵ (۱۳۹۵)، ۲۰۱.

۹۳. عبدالرضا برزگر، «جایگاه و وظایف شورای رقابت در نظام حقوقی ایران»، حقوق اداری، ۱، ۳ (۱۳۹۳)، ۱۴۸.
۹۴. ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی نحوه تحقیق و بازرسی، رسیدگی به شکایات و اجرای آرای شورای رقابت: هر شخص حقیقی و حقوقی ذی‌نفع می‌تواند با ارائه شکایت کتبی و دلایل و مدارک مربوط مبنی بر وقوع رویه‌های ضدرقابتی، از شورا درخواست رسیدگی کند.

۹۵. ماده ۶۱- هرگاه شورا پس از وصول شکایات یا انجام تحقیقات لازم احراز کند که یک یا چند مورد از رویه‌های ضدرقابتی موضوع مواد (۴۴) تا (۴۸) این قانون توسط بنگاهی اعمال شده است، می‌تواند حسب مورد یک یا چند تصمیم زیر را بگیرد:
۱- دستور به فسخ هر نوع قرارداد، توافق و تفاهم متضمن رویه‌های ضدرقابتی موضوع مواد (۴۴) تا (۴۸) این قانون؛
۲- دستور به توقف طرفین توافق یا توافقی‌های مرتبط با آن از ادامه رویه‌های ضدرقابتی مورد نظر؛
۳- دستور به توقف هر رویه ضدرقابتی یا عدم تکرار آن؛
۴- اطلاع‌رسانی عمومی در جهت شفافیت بیشتر بازار؛
۵- دستور به عزل مدیرانی که بر خلاف مقررات ماده (۴۶) این قانون انتخاب شده‌اند؛
۶- دستور به واگذاری سهام یا سرمایه بنگاه‌ها یا شرکت‌ها که بر

در نظام حقوقی ایران، نهادهای دولتی اقدام به قیمت‌گذاری می‌نمایند که شکایت از آن تصمیمات و اقدامات ضد رقابتی در شورای رقابت قابلیت طرح دعوا دارد. برای نمونه، نوسان قیمت خودرو منجر به ورود شورای رقابت به این حوزه قیمت‌گذاری گردید و منجر به تصویب دستورالعمل تنظیم قیمت خودرو گردید. پس شورای رقابت قیمت‌گذاری می‌نماید اما با چه روشی و بر چه مبنای حقوقی، با چه الزاماتی، آیا حقوق و آزادی‌های شهروندان را در تعیین قیمت لحاظ می‌نماید دقیقاً مشخص نیست؛ همان طور که شورای عالی هماهنگی اقتصادی نیز اقدام به قیمت‌گذاری می‌نماید و نمی‌توان به رویه قضایی یا اداری واحدی در خصوص عملکرد قیمت‌گذاران خدمات عمومی دست یابیم.

۴-۲- دیوان عدالت اداری

دیوان به‌عنوان مرجع قضایی که به‌صورت اختصاصی به دعاوی شهروندان علیه دولت رسیدگی می‌نماید، در خصوص تصمیمات و اقدامات دولت و مستخدمان صالح به رسیدگی است.^{۹۶} در ادامه به تعدادی از آرا اشاره می‌نماییم.

در شرایطی که دولت اصرار به کنترل و مهار تورم دارد، نهادهای خود را مکلف می‌نماید تا افزایش قیمت بدون جواز در خدمات عمومی صورت نگیرد؛ بر این مبنا دیوان نیز با تصمیمات مخالف آن به طرق مختلف حتی با صدور دستور موقت مقابله می‌نماید.^{۹۷}

اعتراض اتحادیه صادرکنندگان فرش به تصمیم مرکز توسعه صادرات^{۹۸} در خصوص تعیین قیمت

خلاف ماده (۴۷) این قانون حاصل شده است؛ ۷- الزام به تعلیق یا دستور به ابطال هرگونه ادغام که بر خلاف ممنوعیت ماده (۴۸) این قانون انجام شده و یا الزام به تجزیه شرکت‌های ادغام‌شده؛ ۸- دستور استرداد اضافه درآمد و یا توقیف اموالی که از طریق ارتکاب رویه‌های ضد رقابتی موضوع مواد (۴۴) تا (۴۸) این قانون تحصیل شده است از طریق مراجع ذیصلاح قضایی؛ ۹- دستور به بنگاه یا شرکت جهت عدم فعالیت در یک زمینه خاص یا در منطقه یا مناطق خاص؛ ۱۰- دستور به اصلاح اساسنامه، شرکت‌نامه یا صورت‌جلسات مجامع عمومی یا هیئت‌مدیره شرکت‌ها یا ارائه پیشنهاد لازم به دولت در خصوص اصلاح اساسنامه‌های شرکت‌ها و مؤسسات بخش عمومی؛ ۱۱- الزام بنگاه‌ها و شرکت‌ها به رعایت حداقل عرضه و دامنه قیمتی در شرایط انحصاری؛ ۱۲- تعیین جریمه نقدی از ده میلیون (۱۰.۰۰۰.۰۰۰) ریال تا یک میلیارد (۱.۰۰۰.۰۰۰.۰۰۰) ریال، در صورت نقض ممنوعیت‌های ماده (۴۵) این قانون. آیین‌نامه مربوط به تعیین میزان جرایم نقدی متناسب با عمل ارتكابی به پیشنهاد مشترک وزارتخانه‌های امور اقتصادی و دارایی، صنعت، معدن و تجارت و دادگستری تهیه و به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد.

۹۶. ماده ۱۰ قانون دیوان عدالت اداری.

۹۷. صدور دستور موقت مبنی بر افزایش قیمت فرآورده‌های نفتی به‌موجب دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۹۰۱۴۰۲۵۶۶ مورخ ۱۳۹۱/۱۱/۰۸ شعبه ۱۴ دیوان عدالت اداری.

۹۸. رد شکایت شاکی معترض به افزایش تعرفه صادرات مبنی بر عدم مغایرت با قوانین و مقررات به‌موجب دادنامه شماره ۷۹

حاکمی از عدم پذیرش دیوان در خصوص شکایت به صورت ماهوی است و صرفاً رویه دیوان در این مورد شکلی و تطابق با قوانین و مقررات است.

ارائه خدمات عمومی همچون برق، آب، گاز و... همراه با قیمت‌گذاری این خدمات توسط دولت است. شهروندان نیز از این اقدام دولت مبنی بر افزایش قیمت^{۹۹} علیه وزارت نیرو اعتراض نمودند و به جهت رویکرد دیوان و بررسی از منظر شکلی این اعتراض به قیمت نیز رد شده است.

تعرفه خدمات ارائه‌شده توسط سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی از وظایف کمیسیون این سازمان است و دستورالعمل تنظیم قیمت‌ها ملاک قیمت‌گذاری نیست^{۱۰۰} و این کمیسیون با تعیین قیمت خدمات ارائه‌شده قیمت‌گذاری می‌نماید.

ابطال مصوبه قیمت‌گذاری کارگروه تنظیم بازار مورخ ۱۳۹۸/۰۹/۱۱ در خصوص تعرفه خدمات سامانه‌های الکترونیکی دولت^{۱۰۱} نیز در خصوص قیمت تعیین تعرفه حاکمی از توجه دیوان به موضوعات ماهوی است.

ابطال تصمیم جلسه نود کارگروه تنظیم بازار به موجب نامه مورخ ۱۴۰۰/۰۸/۱۰ در خصوص و تعیین قیمت‌شن و ماسه توسط کارگروه^{۱۰۲} به جهت آنکه خارج از اختیارات آن بوده و طبق ماده ۴ قانون معدن بر عهده وزارت معادن است و تابع شرایط عرضه و تقاضا است.

با توجه به آرای اخیر دیوان عدالت اداری در قیمت‌گذاری شاهد آن هستیم که ماهیت موضوعات مرتبط با قیمت در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته و نگرش صرف شکلی کم‌اهمیت‌تر شده است و این امر حاکمی از تدوین دو اصلاح اخیر دیوان عدالت اداری و افزایش سطح آگاهی قضات دیوان نسبت به موضوعات نوین حقوق عمومی از جمله حق‌ها و آزادی‌های شهروندان در قیمت‌گذاری خدمات

مورخ ۱۳۶۷/۹/۰/۲۱ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری.

۹۹. رد شکایت شاکی معترض به افزایش تعرفه خدمات عمومی آب، برق، گاز به موجب دادنامه شماره ۷۸ مورخ ۱۳۶۵/۱۰/۱۵ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری.

۱۰۰. رد شکایت شاکی معترض به مصوبه افزایش تعرفه کد خدماتی به موجب دادنامه شماره ۴ مورخ ۱۳۹۳/۰۳/۳۱ هیئت تخصصی دیوان عدالت اداری.

۱۰۱. سازمان بازرسی کل کشور معترض به مصوبه کارگروه تنظیم بازار به موجب دادنامه ۱۴۰۱۰۹۹۷۰۹۰۵۸۱۰۷۶۳ مورخ ۱۴۰۱/۰۴/۲۱ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری.

۱۰۲. انجمن صنفی کارفرمایان تولیدکنندگان شن و ماسه استان یزد معترض به مصوبه ۵ مصوبه کارگروه تنظیم بازار و کمیسیون هماهنگی امور تعزیرات استان یزد به موجب دادنامه ۲۷۱۱ مورخ ۱۴۰۱/۱۱/۲۵ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری.

عمومی است.

نتیجه‌گیری

ارائه خدمات عمومی یکی از موضوعاتی است که با حقوق شهروندان سروکار دارد. یکی از مهم‌ترین ابعاد خدمات عمومی، بحث قیمت‌گذاری است. در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی، حقوقی نهفته است که تنها برای شهروندان به‌عنوان استفاده‌کنندگان خدمات عمومی نبوده بلکه اختیاراتی است که برای ارائه‌کنندگان خدمات عمومی نیز وجود دارد. حق برابری در برخورداری از خدمات عمومی و در نتیجه قیمت مساوی برای همگان، حق حیات، سلامت و امنیت ادامه زندگی سالم جسمی و روانی، حق انتظار مشروع و حقوق مکتسبه از جمله حقوقی هستند که در فرایند قیمت‌گذاری خدمات عمومی برای شهروندان وجود دارد. از سوی دیگر ارائه‌کنندگان خدمات عمومی حق برخورداری از امتیازات ویژه همچون سرمایه‌گذاری و مشارکت، مدیریت اقتصادی و دسترسی به منابع را دارا هستند.

اعمال تبعیض مثبت در قیمت‌گذاری خدمات عمومی نیازمند مقررات‌گذاری است که با در نظر گرفتن حق‌ها و آزادی‌های شهروندان صورت می‌گیرد و می‌توان گام مثبت در راستای تضمین حقوق بشر باشد. صرف تعیین قیمت توسط نهادهای صالح طبق قوانین و مقررات نمی‌تواند منجر به تضمین حقوق شهروندان گردد، بلکه زمانی که قوانین و مقررات منطبق با حقوق شهروندان در فرایند قیمت‌گذاری به کار گرفته شوند، شاهد نتایج مثبتی در رضایت عمومی خواهیم بود. در خدمات عمومی شخصی‌سازی شده (مانند خدمات عمومی پزشکی به گروه‌های خاص) تبعیض مثبت وجود دارد، اما این اقدام در راستای تضمین حقوق و آزادی‌های شهروندان می‌باشد و معارض عدالت و انصاف نیست. عدم مداخله دولت در قیمت‌گذاری به معنای آن است که نظارت و مقررات‌گذاری وجود دارد، اما دولت دیگر به‌عنوان قیمت‌گذار شناخته نمی‌شود که هر دو صورت مداخله یا عدم مداخله دولت لازمه آن رعایت حقوق و آزادی‌های شهروندان است.

قیمت‌گذاری خدمات عمومی امری روشن نیست، زیرا در خود اموری را نهان دارد که ناشی از پیچیدگی این فرایند و عناصر تأثیرگذار و تأثیرپذیر است. یکی از عناصری که کارآمدی دولت را می‌توانیم بسنجیم، بحث قیمت‌گذاری خدمات عمومی است. تعیین قیمت امری کمی نیست که با محاسبات صرف عددی مشخص گردد، بلکه امر عمومی دشواری است که با تغییر، تصویب یا ثبات قیمت‌ها، هر یک تأثیرات مختلفی بر حقوق و آزادی‌ها دارد. پس شاهد یک فرایند از سلسله اعمال و عدم اعمال دولت‌ها در امری به نام قیمت‌گذاری هستیم که یکی از شاخص‌های کارآمدی است.

با توجه به تشتت رویه‌های اداری و قضایی در قیمت‌گذاری و تصمیمات و اقدامات قیمت‌گذاران خدمات عمومی، تعدد قیمت‌گذاران و عدم توجه به حقوق و آزادی‌های شهروندان، مداخله یا عدم مداخله دولت در عمل تفاوت چندانی را رقم نخواهد زد، مگر آنکه فرایند و رویه واحدی از سوی قیمت‌گذاران خدمات عمومی با در نظر داشتن حقوق و آزادی‌های شهروندان پیش گرفته شود.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- انصاری، باقر. «مبانی حقوق همبستگی»، مطالعات حقوق خصوصی، ۴۱، ۴ (۱۳۹۰)، ۲۱-۴۰.
- برزگر، عبدالرضا. «جایگاه و وظایف شورای رقابت در نظام حقوقی ایران»، حقوق اداری، ۱، ۳ (۱۳۹۳)، ۱۴۸-۱۷۸.
- بهارلویی، عبدالله. «حق عمومی حیات در اسلام و اعلامیه‌های حقوق بشر». اندیشه‌های حقوق عمومی، ۶، ۱۰ (۱۳۹۵)، ۷-۲۶.
- پیراسته، مریم‌السادات. «حکمرانی خوب و حمایت از حقوق بشر». مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۳، ۴ (۱۳۹۶)، ۱۹۹-۲۰۷.
- جمشیدی، علی‌رضا و آریین پتفت. «حقوق شهروندی در پرتو آیین‌های نوین اداری». فصلنامه اخلاق زیستی، ۶، ۲۱ (۱۳۹۵)، ۲۳-۵۰.
- [HTTPS://DOI.ORG/10.22037/BIOETH.v6i21.14692](https://doi.org/10.22037/BIOETH.v6i21.14692)
- حیدرقلی‌زاده، جعفر و محمد ذاکر اردکانی. «مطالعه تطبیقی حق بهره‌مندی از بهداشت و سلامت در حقوق ایران، اسناد بین‌المللی و رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر». مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۰، ۲۱ (۱۴۰۰)، ۷۹-۱۰۰.
- خشنودی، رضا و مینا حسینی. «ماهیت حقوقی شورای رقابت و تجدیدنظر از آرای آن». تحقیقات حقوقی، ۱۹، ۱۷۵ (۱۳۹۵)، ۲۰۱-۲۲۵.
- دکر، کریستوفر. قانون‌گذاری اقتصادی مدرن درآمدی بر نظریه و عمل. ترجمه علی ناظمی اشنی و تهمینه اتفاق. تهران: انتشارات دنیای اقتصاد، ۱۴۰۰.
- دوگی، لئون. دروس حقوق عمومی. ترجمه و توضیح محمدرضا ویژه. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸.
- ذاکریان امیری، مهدی، پیمان بلوری، داود هرمیداس باوند و یوسف باقری حامد. «چالش‌های امنیت انسانی در پرتو حق بر سلامت و بهداشت عمومی». مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ۱۰، ۱۸ (۱۳۹۸)، ۵۱-۷۳.
- DOI: 10.22034/LAW.2019.9668
- رستمی، ولی، سید محمد مهدی غمامی و حمید رضا سلیمی. «انتظار مشروع در نظام حقوق اداری». مطالعات حقوق عمومی، ۵۲، ۱۱ (۱۴۰۱)، ۲۳۱-۲۴۸.
- [HTTPS://DOI.ORG/10.22059/JPLSQ.2019.284964.2073](https://doi.org/10.22059/JPLSQ.2019.284964.2073)
- ساسانی‌نژاد، سارا. «بررسی مبانی و آثار حقوق مکتسبه در حقوق ایران». پژوهش در فقه و حقوق، ۱، ۲ (۱۳۹۵)، ۱۱۴-۱۲۴.
- شهرتاش، بهجت‌السادات، محمود حکمت‌نیا و جواد حبیبی‌تبار. «تحلیل ساختاری نظری اصل برابری در اندیشه حقوق بشر و نقد مبانی استدلالی آن». مطالعات فقهی حقوقی زن و خانواده، ۳، ۳ (۱۳۹۹)، ۷-۲۹.
- صباحی گراغانی، معین، ابوالفضل رنجبری و غلامحسین مسعود. «تأملی بر مفهوم برابری در نظام حقوقی ایران با رویکردی به اسناد فراملی». پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۲۲، ۲۲ (۱۴۰۰)، ۲۷۵-۲۹۶.
- DOI: 10.30497/LAW.2021.15110.2808
- طاهری، علی و ابراهیم موسی‌زاده. «بررسی اثر حکمرانی بازارگرایانه بر همگانی بودن خدمات عمومی». حقوق اداری، ۹، ۲۸ (۱۴۰۰)، ۱۱۵-۱۳۴.
- طیب‌نیا، علی و علی نیکونستی. «نهادها و رشد اقتصادی». پژوهشنامه برنامه‌ریزی و بودجه، ۱۸، ۱ (۱۳۹۲)، ۱۰۹-۱۳۲.

- عطریان، فرامرز. «اصل امنیت حقوقی و مداخله دولت در عرصه اقتصاد». مطالعات حقوق عمومی، ۴۷، ۲ (۱۳۹۶)، ۳۰۱-۲۸۱.

[HTTPS://DOI.ORG/10.22059/JPLSQ.2017.63099](https://doi.org/10.22059/JPLSQ.2017.63099)

- غمامی، سید محمدمهدی. «نسبت آزادی‌ها و امنیت اقتصادی در نظام حقوق اساسی ایران». اقتصاد ایران و امنیت اقتصادی، ۱، ۲ (۱۳۹۹)، ۱۲۵-۱۶۴.

- فلاح‌زاده، علی محمد. «نسبت حقوق شهروندی و حقوق بشر». حقوقی دادگستری، ۷۱، ۵۸ (۱۳۸۶)، ۴۷-۶۴.

[HTTPS://DOI.ORG/10.22106/JLJ.2007.11416](https://doi.org/10.22106/JLJ.2007.11416)

- قاری سید فاطمی، سید محمد. حقوق بشر در جهان معاصر. چاپ چهارم. تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳.

- قاری سید فاطمی، سید محمد. جستارهایی تحلیلی در حقوق و آزادی‌ها. چاپ پنجم. تهران: انتشارات نگاه معاصر، ۱۳۹۶.

- قلی‌پور، آرین، حوریه باغستانی برزکی و علی اصغر پورعزت. «رابطه آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی با پاسخگویی و شفافیت سازمان‌ها». رفاه اجتماعی، ۱۰، ۳۸ (۱۳۸۹)، ۷-۴۰.

- کریمی، حسین. «حقوق اخلاقی و جایگاه آن در فضای مجازی». مطالعات اخلاقی کاربردی، ۱۲، ۴۶ (۱۳۹۵)، ۷۱-۸۸.

Doi: 10.22081/jare.2017.45013

- کیخا، رضا. «بررسی اعمال اصل انتظار مشروع در دیوان عدالت اداری». مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۳، ۲ (۱۳۹۵)، ۲۵۲-۲۷۲.

- مدنیان، غلامرضا، حسین رحمت‌الهی و احمد خالقی دامغانی. «امکان و امتناع تبیین مفهوم نظم عمومی در حقوق (مطالعه در حقوق کشورهای ایران، انگلیس و فرانسه)». حقوق تطبیقی، ۱۵، ۳ (۱۳۹۰)، ۱۳۳-۱۵۲.

- معتضدیان، سعیده. «جایگاه نهاد ملی حمایت از حقوق بشر در نظام‌های حقوقی ایران؛ عربستان و ترکیه». مطالعات حقوقی، ۲۴ (۱۴۰۱)، ۲۰۹-۲۳۶.

- منصوری جوزانی، ارژنگ، سید ناصرالدین بدیسار و داریوش بابایی. «جایگاه تکالیف در گذار از حقوق بشر به حقوق شهروندی». مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۵، ۴ (۱۳۹۸)، ۳۰-۴۹.

- موحد، محمدعلی. در هوای حق و عدالت از حقوق طبیعی تا حقوق بشر. چاپ چهارم. تهران: انتشارات کارگاه نشر کارنامه، ۱۳۹۶.

- میرشکاری، عباس، مرضیه مختاری و جواد فراهانی. «اصول بنیادین قانون اساسی در توصیف مسئله شهروندی». پژوهش حقوق عمومی، ۱۹، ۵۷ (۱۳۹۶)، ۱۷۳-۲۰۱.

- نوین، پرویز. «نظم عمومی در حقوق». مجله کانون وکلا، ۱۹۸-۱۹۹ (۱۳۸۶)، ۱۹-۲۹.

- ویژه، محمدرضا و رضوان پویا. «اصول بنیادین اخلاق عمومی در تحدید حقوق و آزادی‌های فردی». تحقیقات حقوقی، ۲۱، ۸۴ (۱۳۹۷)، ۱۹۱-۲۱۳.

Doi: 10.22034/jlr.2018.118125.1117

- ویژه، محمدرضا. مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی. چاپ اول. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۰.

- هاشمی، سید محمد. حقوق بشر و آزادی‌های اساسی. چاپ سوم. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۳.

- هداوند، مهدی و علی مشهدی. اصول حقوق اداری (در پرتو آرای دیوان عدالت اداری). چاپ چهارم. تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵.

- همتی، مجتبی. «حق‌های اقتصادی - اجتماعی و نسبت آن با حقوق شهروندی در پرتو نظریه عدالت رالز».

حقوقی دادگستری، ۷۱، ۵۸ (۱۳۸۶)، ۶۵-۹۲.
ب) منابع انگلیسی

- Bean, Jennifer and Lascelles Hussey. *Costing and Pricing public services*. Mobile, Ala: Hb Publications, 2011.
- Jackson, Emerson Abraham. "Importance of the Public Service in Achieving the UN SDGs". In: Leal Filho, W., Azul, A.M., Brandli, L., Lange Salvia, A., Wall, T. (eds). *Decent Work and Economic Growth. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Cham: Springer, 2020. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71058-7_20-3
- Kohli, Chiranjeev & Rajneesh Suri. "The price is right? Guidelines for pricing to enhance profitability". *Business Horizons*, 54, 6(2011), 563-573. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.08.001>
- Monteiro, A. Reis. *Ethics of Human Rights*. Switzerland: Springer, 2014.
- Syafrida, Syfrida & M.T Marbun. "Public Services based on Human Rights". *Jurnal Hukum Replik*, 8, 1(2020), 58-69. DOI:10.31000/jhr.v8i1.3017
- The National Audit Office. "Deciding prices in public services markets: principles for value for money". 2013. Available at: https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2014/01/10333-001-Deciding-prices-in-public-services_30-Dec.pdf